

Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут історичних досліджень

— Стандарти науки і академічне середовище —

число
12
2007 (1)

КРИТИКА
Київ- Львів
2007

ФОРУМ

Механізми контролю за якістю наукової продукції в Україні

- Наскільки ВАК виконує функцію контролю за якістю наукової продукції й які можуть бути його альтернативи?
- Чи можливе і за яких умов створення (відродження) корпоративної солідарності наукової спільноти?
- Чи може постсоветська наука позбутися советськості?

Ігор Михайлин, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Харківського національного університету імені Василя Каразіна, голова Харківського історико-філологічного товариства

Хотілося б почати з чогось оптимістичного або хоча б обнадійливого, але перша фраза все ж буде такою: **Ми живемо в країні брехні і шахрайства.**

Про причини цього, принаймні в науковому світі, я можу сказати дещо пізніше.

А спочатку про своє місце у світі гуманітарного знання, яке дозволяє мені скласти загальну картину наукового життя в Україні. Я доктор філологічних наук зі спеціальності «Українська література», але маю учене звання «професор кафедри журналістики». Таку кафедру я очолюю 11 років у своєму університеті. Я член спеціалізованої вченої ради з філософських наук, де вже поспіль чотири каденції репрезентую спеціальність «Українознавство». Кілька років тому я, щоправда, одну каденцію, був членом спеціалізованої вченої ради з педагогічних наук. З 1999 року я – голова Харківського історико-філологічного товариства, де часто звучать доповіді з історичних наук. Дев'ять моїх учнів стали кандидатами наук: шість зі спеціальності «Українська література» і три – зі спеціальності «Журналістика».

Така біографія дозволила побачити рівень не тільки материнської науки – літературознавства, але й кількох суміжних галузей. Так от, хочу сказати: поки я працював у межах своєї літературної науки, то ВАК і справді здавався мені «доважком до мотора» наукового прогресу. Знайомство з іншими галузями розвіяло ці ілюзії. Далі більше: поки я дивився на ВАК знизу вгору, то справді його процедурні вимоги здавалися мені формальними й заскладними; коли ж я зміг поглянути на ВАК згори вниз (тобто в тій ситуації, коли мені особисто від нього вже не було нічого потрібно), то я збагнув, що чесний учений на самоті не може протистояти навалі невігластва, з яким він зустрічається (м'яко кажучи) час від часу.

Скажу спочатку про інші науки, а потім все ж повернуся й до своєї. На першому ж захисті з філософських наук я «збагатився» такою новою сентенцією: «Філософія – це спосіб робити зрозумілі речі незрозумілими». Так відповів здобувач на зауваження опонентів про складність його стилю й понятійного апарату, про речення, які займають іноді цілу сторінку. Невдовзі я потрапив на захист кандидатської дисертації зі спеціальності «Філософія науки» на тему «Природа інтуїтивних синтетичних суджень і їхні функції в науковій і художній творчості». Робота була виконана на кафедрі філософії Харківського військового університету Міністерства оборони України. Здобувач мав військове звання (здається) підполковника. У роботі був розділ про «Інтуїцію в підготовці й прийнятті командного рішення», у якому розглядалося визначне місце інтуїції в діяльності (не більше, не менше) сучасного воєначальника, командира. Я проглянув роботу й не знайшов у ній жодного прикладу, розгляду якоїсь конкретної ситуації. Увесь параграф являв собою десять (а можливо й п'ять) сторінок довільних висловлювань, які мені здалися примітивними й необґрунтованими. На моє запитання: до наукової чи художньої творчості (див. заголовок дисертації) відносить автор командну діяльність, здобувач не міг відповісти. На вченій раді запала пауза; я навіть змушений був зауважити голові: ведіть, мовляв, засідання далі. Не варто й говорити, що всі ці здобувачі стали кандидатами наук.

Після отримання мною диплома з ученим званням професора кафедри журналістики наша кафедра була включена в перелік провідних установ з цієї спеціальності. Читання дисертацій з журналістики виявило їх загалом посередній рівень і разом з тим острах наукових керівників і здобувачів перед зауваженнями і загрозою дискусії.

Можливо, саме тут слід сказати, що наука про літературу (навіть усвоєму теоретичному варіанті) – це робота з текстами, їх аналіз, розгляд літературних явищ під різним кутом зору, у межах різних методологій. З моїм входженням у журналістикознавство розпочалася моя безкінечна (яка триває й досі) боротьба з науковцями, які раніше працювали в цій галузі, на захист своїх методологічних позицій. Тобто, я був перший, хто сформулював методологічні позиції історії журналістики. Можна сказати, що в журналістикознавстві в цілому досі панує мовчанка навколо трьох видань мого підручника з історії української журналістики, зате дев'ять сторінок у них, де викладені методологічні засади, викликали критичні праці (доповіді на конференціях, статті, розділи в книжках) двох провідних метрів у цій науковій галузі. Я відповів їм обом у своїх окремих статтях, але іноді сміх бере, коли перечитую їх, настільки про звичайні речі там ідеться. А проте у межах цієї науки їх треба доводити й виносити на суд наукової спільноти. Додам, що за цей час (перше видання «Історії» вийшло в 2000 році) ніхто не виступив на мій захист, не взяв участь на моєму боці в цій дискусії.

Дисертації з журналістики у переважній більшості я можу порівняти з працями з теорії літератури, написаними без залучення самого літературного матеріалу. Це загальні розважання на теми з мас-медіа без розгляду текстів, журналістських явищ, аналізу доробку реальних журналістів (публіцистів) чи конкретних газет. У першій дисертації, що я писав на неї відзив провідної установи, як про наукове відкриття, цілком поважно говорилося про те, що журналіст після організації й випуску в ефір реального шоу мусить розслабитися, себто: сходити з друзями в ресторан, пройтися по крамницях і купити собі давно омріяну (не книжку!) іграшку.

Моя позиція полягала в тому, щоб не калічити людські долі. Якщо вже вчені ради прийняли такі дисертації до захисту і вважають ці тексти наукою, то давати на них позитивні у висновку відзиви, але показувати їх справжню вартість у зауваженнях. Але навіть такий підхід сів паніку в рядах наукової журналістської спільноти. Були телефонні дзвінки від здобувачів, наукових керівників, навіть опонентів з однією інтенцією: того не писати, про те не згадувати, скоротити до п'яти кількості зауважень то-що. Скажу на останок, що спеціалізована вчена рада з журналістики вже два роки не призначає нашу катедру провідною установою, хіба що сам здобувач зажадає нашого призначення, але й у такому випадку йому радять і допомагають зробити інший вибір.

Захист першої моєї ж учениці у цій раді з журналістики був провалений, тобто проти неї проголосувало більше однієї четвертої складу ради. Дисертація була присвячена памфлетам і нарисам Миколи Хвильового й збудована на скрупульозному текстовому аналізі його творів. Цей аналіз дав можливість розкрити підтекст, тобто другий і третій план змісту, показати, як Хвильовий у нарисовій творчості, розповідаючи про колективізацію, викриває жорстокість радянського ладу, знищення ним досягнень народної української культури, а більшовицькі діячі перетворюються на механічних роботів у справі здійснення злочинної політики своєї партії. Учена рада, очевидно, довго шукала «вразливе» місце в роботі. Для його обґрунтування був запрошений кандидат наук – не член ради. Він довго говорив про те, що Хвильовий був щирий комуніст, а з нашого аналізу випливає, що він був борець за українську національну свідомість і мало не за українську державність. Ми, мовляв, осучаснили Хвильового і спотворили справжній його образ. Навколо цього велася дискусія, яка завершилася тим, що потрібна частина членів ради проголосувала проти.

Коли я розповідав про мотиви ради в колах істориків літератури, то їх реакцію можна висловити такими словами: «Боже, Боже, та це ж погляд на Хвильового до 1986 року» (У даному випадку дослівно цитую доктора філологічних наук, професора Ольгу Дмитрівну Турган).

Проте до розгляду справи у ВАК не дійшло, учена рада прийняла апеляцію здобувачки. Апеляція була розглянута, і голосуванню за її розглядом

дало позитивний результат (один голос «проти»). Очевидно, був намір налякати мене, а не поставити на коліна.

Дисертації з педагогіки так само здавалися мені легковажними й позбавленими реального змісту. Науковці могли сперечатися про таку, наприклад, наукову (силоміць утримую себе, щоб не взяти це слово в лапки) проблему: чи повинен педагог мати таку рису, як дотепність. Або щось у такому дусі.

Ви помітили: я ідеалізую свою науку (літературознавство) як таку, що має глибокі історичні корені, розгалужену методологію, конкретний предмет – літературні тексти, біографії, вторинні тексти (літературну критику). Сила науковця в цій науці полягає в тому, наскільки глибоко ти сам бачиш тексти чи загальні тенденції літературного процесу і вмієш вербально їх висловити. Тут не пройдуть ніякі абстрактні міркування про те, що письменник мусить мати елементарний талант чи бути обізнаним з граматиною; або що він, завершивши роман, мусить сходити в ресторан. Тут практично неможливий плагіят, бо найголовніші інтерпретації й дослідження добре відомі фахівцям і на них не можна не посилалися.

Тепер про свою рідну галузь. Можливо в літературознавстві не трапляється прикрих речей зниження наукового рівня. Трапляється, але менше, ніж в інших науках. За історію своєї участі в атестації кадрів я можу вказати лише на два випадки. Обидва вони прикметні, тому розповім про них. Років п'ять тому до нашої спеціалізованої вченої ради була подана дисертація з Херсона про Михайла Стельмаха. Я почав її читати і зрозумів, що це не літературознавчий текст. Абзаци тяглися на шість і більше сторінок, авторська думка пливла в них за способом асоціативного зчеплення. Здається, дисертація була присвячена педагогічним мотивам у творчості Стельмаха і на рівні примітивної соціології розглядала дитячу психіку в художній інтерпретації. Я заявив голові ради, що не підпишу позитивного експертного висновку, але обіцяю не перешкоджати, якщо інші члени ради визнають дисертацію прохідною до захисту. Без повідомлення про мою позицію дисертація була віддана на висновок професору Леоніду Володимировичу Ушкалову й він, незалежно від мене, так само заявив про неможливість прийняття цього тексту до захисту.

Дисертація була забрана з нашої ради і захищена в іншому місці. Її науковий керівник влаштував скандал, заявивши, що зірве у відповідь наш захист, куди його встигла запросити наша рада. На захист він все ж приїхав, але після того документи нашого здобувача розглядалися у ВАК рік чи півтора; він був затверджений ВАК у кандидатському званні лише після затвердження херсонського здобувача.

Другий приклад – з недавнього минулого. На катедру історії української літератури для відзиву провідної установи надійшла дисертація з драматургії Марка Кропивницького. Оскільки драматургознавство – доволі вузька галузь спеціалізації, але якраз відповідає темі моєї докторської дисертації, я був залучений до її розгляду. Відзив я написав на восьми сторінках тексту

через один інтервал. Це майже аркуш. Рік назад я рецензував книжку цього автора й не був проти її виходу в світ як популярної праці про Кропивницького, але одразу попередив автора про неможливість розглядати цей текст як докторську дисертацію. Великим же було моє здивування, коли я побачив, що автор ніяких висновків не зробив і намагається протиснути той же текст як докторську.

Неграмотність претендента з справх літературного аналізу була для мене очевидною. Він називає розділ «Естетичні пріоритети Кропивницького», а викладає в ньому історію створення ним українського театру, причому користується відомими джерелами і нічого нового не подає. Параграф «Типологія конфлікту в драматургії Кропивницького» засвідчив, що уявлення про типологію в автора взагалі немає. Символічний елемент в драматургії автора продемонстрована на прикладі п'єси «Старі сучки й молоді паростки», де знайдені персонажі, які символізують «старі сучки» і такі, що символізують «нові паростки». Рівень аналізу художніх текстів – тематично-образний, відповідає стану науки в кінці 1950-х років.

Іншими словами, для мене це не докторська дисертація. Але автор забрав її в нашого університету, спеціалізована вчена рада призначить іншу провідну установу, він захистить свій твір; і я не маю сумніву, що стане доктором.

Разом з тим дисертація відомого поета Олексія Ковалевського про поезію Ліни Костенко була визнана в експертній раді ВАК недостойною і науковий ступінь йому не був присуджений. Мої спроби як заступника голови спеціалізованої вченої ради пояснити у ВАК нашу позицію, довідатися про причини відмови, закінчилася як у відомому оповіданні Михайла Коцюбинського: «Оставить без последствія». Процитоване мені заступником голови ВАК місце з відзиву експерта провокувало на пародію: він писав, що таку дисертацію можна написати з сигаретою у роті й за філіжанкою кави. Зрозуміло, що такі висловлювання нічого спільного не мають з аналізом наукової праці.

Наближаємося до висновків. Можна з легкістю сказати, що ВАК не виконує своєї функції контролю за якістю наукової продукції. І в той же час я бачу, як він гарячково намагається це робити, тобто поставити заслін перед навалою невігласів, які прагнуть здобути науковий ступінь чи то для збільшення своєї невеликої зарплати, чи то для піднесення пов'язаного зі статусом науковця престижу. Мені вже кілька разів доводилося чути (чи то жартома чи поважно) такі заяви: а чому ви не напишете дисертації такому-то (такій-то), він же гарний фахівець, займає високу посаду. Думаю, я не сам, хто відбивався від таких нав'язливих пропозицій. Причому, людям, які говорять ці слова, не зринає в свідомості думка: а чому б цим гарним фахівцям самим не написати дисертацію? А можливо, навпаки, зринає, але вони якраз і розуміють, що цього ніколи не станеться.

В освіті насправді крутяться величезні гроші. Громадяни готові давати гарну ціну за достойне навчання своїх дітей, розуміючи, що якісна освіта – шлях до професійного успіху, кар'єрного зростання. Навчати фахівця у вищій школі може тільки особа з науковим званням і ступенем, що декларується у державних умовах для отримання ліцензії й акредитації на ведення освітньої діяльності. Відтак крім особистого інтересу претендента, з'являється ще й суто комерційний інтерес навчального закладу забезпечити себе (особливо престижні спеціальності) кадрами вищої кваліфікації. Іншими словами, формування кадрового складу вищого закладу освіти – важлива проблема, що виникає на перетині майнових інтересів держави, приватної особи, комерційної структури. Вектор, спрямований на заниження якості підготовки кадрів, значно могутніший ніж той, що цьому протистоїть. Від імені держави в цьому процесі виступає ВАК.

Наприклад, запровадження ним так званих фахових видань має на меті виставити щит перед дилетантством. Я розумію наївність такої спроби... і все ж. Ту ж саму мету має постанова про змістове оформлення статті, де вимагається постановка проблеми, аналіз стану її розробки (історіографії) і т. д. Коли ця постанова з'явилася і я знайомив з нею свій науковий семінар, то мені студенти заявили: «Ігоре Леонідовичу, яка може бути про це постанова ВАК, коли ви нас вчили так писати курсові роботи на третьому курсі?» Розкриваю підтекст цієї репліки: отже, існує купа здобувачів, яких цьому не вчили (ні на третьому, ні на якому іншому курсі) і для яких потрібна про це постанова ВАК.

Таким чином: ВАК не потрібен, і ВАК потрібен. Мені особисто він більше потрібний, ніж не потрібний. Він фактор стримування шахрайства. Однозначно: він непотрібний шахраям і дилетантам. Він потрібний справжнім ученим, яких він повинен захищати. Він повинен виступати від імені високої чесної науки. Так, він не завжди виконує свої функції, але це залежить не від нього, а від країни брехні і шахрайства, у якій ми живемо. У ній не виконують своїх функцій Президент, Верховна Рада, Уряд, суди... То чого ж ми хочемо від ВАК?

Я обіцяв сказати про причину. Власне марно пообіцяв, бо проблема ця – не проблема освіти і науки, а проблема України, нашого суспільства. Тому я просто візьму участь у ваших розважаннях, як часто говорять професори філософії, починаючи свої виступи в обговоренні дисертацій на філософській раді.

Професор університету до революції (не Помаранчевої, а 1917 року) мав жалування 2 тис. руб., тоді як сіна віз коштував 44 коп., а кабан годований 1 крб.; сала кабанячого пуд – 55 коп. Професор займав певну катедру, це означало, що він читав дисципліну під такою назвою. Якщо залишалася вільною суміжна катедра, вчена рада могла доручити йому читати ще одну дисципліну з доплатою за її читання 1,5 тис. руб. Такий професор не потребував просити в ректора кошти на видання своєї монографії (під-

ручника) чи на придбання необхідного обладнання. На анекдот могла б перетворитися історія прохання про меблі, тобто столи й стільці для кабінету, з необхідністю чого я зустрівся, очоливши катедру журналістики в своєму університеті. Та й ректор для того, дореволюційного, професора був не вершителем долі, а виконавцем доручень вченої ради, яка насправді управляла університетом. У нашому університеті від 1863 року видавався журнал «Протоколи засідань Ученої ради університету». З нього видно, що вчена рада розглядає всі питання, що відносяться до діяльності університету, збираючись при потребі й щотижня, а ректорові віддаються розпорядження – забезпечити виконання ухвал ученої ради.

Я хочу сказати, що рівень професорського статусу в суспільстві – рівень цивільного генерала – визначав його самоповагу, незалежне становище, повагу до нього всього суспільства. Професори нашого університету Олександр Погорілко, Микола Сумцов, Дмитро Багалій обиралися багато років поспіль гласними (депутатами) Харківської міської думи. Перший і останній – на посаду Харківського міського голови.

Хто я зараз? Раб свого навчального закладу, який мусить все в нього просити: кошти на монографію, меблі, обладнання, бо вчити журналістиці на пальцях, з крейдою в руках неможливо. Якщо просити не в ректора, то шукати багатих дядечок-меценатів і знову просити, витратити на це життя, таке скороминуще, як відомо. Особливо це відчуваєш, коли голову вкриває сивина. Я раб, бо за свої кошти мушу видавати свої книжки, сам їх поширювати і з поблажкою ставитися до студентів, коли вони купують їх перед іспитами.

Я вже давно відповідаю на **друге запитання**: чи можливе і за яких умов створення (відродження) корпоративної солідарності наукової спільноти?

Зараз це спільнота розумового пролетаріяту, нещадно експлуатованого (не буду конкретизувати ким). Якщо людину примушують працювати за безцінь, то це ні що інше, як експлуатація. Лише вільна людина може утворити корпоративну солідарну наукову спільноту. Лише тоді, коли мені нічого не буде потрібно від ректора, декана, завідувача та ін., тоді й ні ректор, ні декан, ні завідувач та ін. не зможуть мені сказати: напишіть позитивний відзив на цей мотлох або щось інше в цьому роді.

Коли вчена рада університету буде не дорадчою структурою при ректорі, а найвищим органом управління навчальним закладом, тоді можна говорити про утворення наукової спільноти.

Коли вчена рада університету буде складатися з обраних колективом професорів, а не формуватися за посадами (проректори, директори структур, декани, завідувачі загально університетських кафедр і т. д.), тоді можна говорити про створення наукової спільноти, де професор, а не чиновник визначатимуть стиль наукового життя.

Знову ж: освіта – дзеркало суспільства, вона не може бути державою в державі. Тут і відповідь: у взаємній трансформації університетів і суспільства, ученої еліти і громадянства, – вихід із ситуації, що склалася.

Третє питання: чи може постсоветська наука позбутися советськості? – має багато аспектів. Я навіть не переконаний, що правильно розумію зміст питання, але спробую все ж відповісти.

Якщо під советськістю розуміти марксистську методологію, яка силоміць нав'язувалася гуманітарним особливо, але навіть і природничим наукам в Советському Союзі, то ми її давно позбулися.

Якщо під советськістю розуміти всебічний і всемірний контроль держави (партії) над наукою, що існував у Советському Союзі, то ми її давно позбулися.

Якщо під советськістю розуміти державне фінансування розвитку науки й ужиткових наукових розробок, що існувало в Советському Союзі, то так само ми її давно позбулися.

Якщо під советськістю розуміти видання наукових монографій і підручників у державних книжкових видавництвах і виплату авторам гонорару, то ми й цього давно позбулися.

Якщо під советськістю розуміти російськість (російськоцентричність), яка панувала в Советському Союзі, то ми її не позбулися, оскільки потуга російської книжки переважає українську. Уважаю, що головну роль тут відіграє перекладна література, як наукова, так і художня. У нас немає якісних українських перекладів Анрі Бергсона, Жака Дериди, Ролана Барта, Зигмунда Фрейда, Карла-Густава Юнга... Ви зрозуміли, не буду продовжувати. Це новітні автори з ХХ століття. Але в нас немає перекладів Канта, Гегеля, Гердера, Фіхте тощо. Науковці і просто читачі мусять звертатися до російських перекладів, над якими трудилася в Советському Союзі (і зараз трудиться) російська наука. Але це не власне наша українська біда, а всіх колоніальних у минулому націй. Це ж очевидно: скинути ярмо політичне виявляється легше, ніж потім – духовне, культурне. Ще й за тих очевидних обставин, коли держава опиняється в руках «совків» і не сприяє розвитку національної науки й літератури.

Але... вбити українську книгу не вдалося. Вона вижила, зі страшними зусиллями розтискає для себе ринок завдяки новому українському читачу, який приходить зі шкіл і університетів. Думаю, що ми на шляху до розв'язання цієї важливої і складної проблеми. Тож українськість з часом витіснить советськість і навіть російськість. Україна набуде цілковитої духовної й культурної самостійності й самодостатності. Хоча відбувається це повільно. Барометром тут є завмерлі на сталих позначках тиражі «Літературної України», «Всесвіту», «Березоля». Ці часописи збиткові не через відсутність державної підтримки, а через байдужість читачів, які не мають достатньо національної свідомості, щоб підтримати передплатою (і звичайно ж, наступним читанням) свої газети й журнали.

Не знаю, чи задовольнила вас мої відповіді, але однаково дякую за можливість висловитися в цій дискусії, бо її тема – падіння рівня наукових досліджень і способи запобігти цьому – стала давно актуальною й навіть наболіла.

Леонід Зашкільняк, доктор історичних наук, професор, завідувач катедри історії слов'янських країн Львівського національного університету ім. Івана Франка

Маючи певний досвід роботи в складі експертної ради ВАК України з історичних спеціальностей (2002-2006 рр.), а також багаторічної участі у роботі спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій, можу висловити свою думку щодо ефективності роботи цієї інституції. Але перед тим необхідно оцінити загальну систему присудження наукових ступенів в незалежній Україні. Ця система в сутності повністю копіює зразок радянської, заснованої на державному (читай – чиновницькому) контролі за якістю виконуваних дисертаційних досліджень. Щоправда до цього контролю залучаються науковці з різних наукових осередків країни, що здійснюють побіжну експертизу захищених дисертацій, роботи спеціалізованих вчених рад із захисту тощо. Після утворення незалежної України досвід СРСР фактично без змін був перенесений в Україну і функціонує донині. Він передбачає фахову якісну експертизу захищених робіт на етапі їх затвердження ВАК України. Здебільшого йдеться про дотримання формальних вимог “Порядку присвоєння наукових ступенів і вчених звань” від 1997 р., оновленого деякими положеннями наступних нормативних документів ВАК України.

Назагал така система працює задовільно і проводить певний відсів найбільш одіозних дисертаційних праць, які намагаються захистити без врахування формальних моментів. Однак, зрозуміло, що звичайна людська “винахідливість” досить швидко пододала формальні обмеження, а загальне невтішне фінансове становище науковців зродило справжню “фабрику” продукування дисертацій на замовлення, які відповідають усім формальним вимогам, вирізняються зовнішньою науковістю і формально не можуть бути відхилені. Мені особисто доводилося робити висновок по одній з дисертацій, де було зрозуміло, що 22-річний здобувач (з Донецька), працюючи в міській раді не був спроможний підготувати дисертацію, яка вимагала знання декількох іноземних мов, численних подорожей архівами і бібліотеками та серйозної фахової підготовки й досвіду. Проте усі формальні ознаки дисертації, як і її рівень, відповідали вимогам і відхилити таку дисертацію за одною підозрою про виготовлення дисертації на замовлення, було неможливо і загрожувало судовим процесом.

Під час моєї роботи в експертній раді ВАК України траплялися випадки відхилення дисертацій, але кожний такий випадок супроводжувався шаленим тиском з боку тих середовищ, котрі “пропихали” цю роботу, вимагав все нових і нових експертиз і врешті решт часто завершувався затвердженням здобувача (хоча й були випадки відхилення, передусім на підставі формальних претензій).

Таким чином, можу впевнено сказати, що в нинішніх умовах, коли університети і академічні установи значною мірою залежать від державних

інститутів (міністерств, адміністрацій, впливових політиків чи бізнесменів) створено всі умови для “пропихання” все нових кандидатів і докторів наук, які мало чим корисні і для науки і для суспільства. У свою чергу спеціалізовані ради із захисту на місцях багато в чому залежні від особистих впливів тих чи інших вчених, в тому числі іменитих, які зацікавлені у просуванні своїх аспірантів і здобувачів, оскільки до цього спонукають також формальні кількісні показники звітування університетів й інститутів НАНУ та відомчих перед вищими державними інстанціями, котрі беруть до уваги лише порівнювану кількість (випуску з аспірантури, вчасних захистів і т.д.). Це спонукає навіть серйозних вчених до “пробивання” захистів своїх аспірантів, навіть якщо вони (вчені) розуміють, що дисертаційна робота є незавершеною і не дотягує до рівня. Формалізм – як науково-адміністративний, так і кар’єрно-споживацький (у випадках гонитви за престижними науковими ступенями з боку осіб далеких від науки) – є, на мою думку, головною причиною загального зниження наукового рівня дисертаційних досліджень.

До цього слід додати і ще цілу низку інших об’єктивних чинників, котрі добре знані фаховій громаді і заслуговують окремої розмови: 1) загальне падіння престижу науки і наукової творчості; 2) відсутність інтересу і стимулів для приходу в науку найбільш талановитої молоді, котра шукає нормальних умов для задоволення своїх життєвих потреб в інших сферах; наслідком цього є залишення в науці середніх, а подекуди й мало-перспективних кадрів, котрі, у свою чергу, прагнуть зробити наукову діяльність прибутковим бізнесом, породжуючи хабарництво, корупційні схеми тощо, 3) університетська система, яка повинна була би стати основою наукової роботи, жодним чином не стимулює наукових досліджень вчених, роблячи акцент на педагогічній діяльності (система педагогічного навантаження викладачів не дозволяє їм повноцінно займатися науковою діяльністю, але стимулює до пошуку нових місць роботи за сумісництвом з метою звичайного виживання). Ці причини можна було б продовжувати, але вони лежать в суспільно-державній площині і добре знані всім науковцям.

За таких умов, як видається, ВАК України спроможний тільки частково гальмувати лавину дисертаційних робіт, які не вирізняються вкладом в науку, а є лише способом посісти певний щабель в системі університетської чи академічної установи або задовольнити свої особисті амбіції. Проте за нинішніх умов процвітання пострадянської освіти і науки ВАК залишається єдиним реальним інструментом контролю за якістю дисертаційних досліджень і в найближчі роки я не бачу йому альтернативи. Такою альтернативою могло би стати кардинальне реформування всієї системи вищої школи і науки, котре, однак, приховує в собі дуже серйозні небезпеки, пов’язані насамперед із загальним станом суспільної свідомості, наукової етики і наукової відповідальності, котрі вже у часи СРСР були підважені т.зв. “роздвоєністю” особистості – “одне думаю, друге го-

ворю, третє роблю”. Розмноження до сміховторних розмірів кількості університетів та їх філій (скоро кожний районний центр буде мати один або декілька університетів!) спричинило девальвацію і профанацію вищої освіти, що зводиться до гонитви за дипломом, а не за фаховістю і породжує зниження рівня наукової та педагогічної етики.

Подолати і оновити такий стан пострадянської суспільної свідомости одноразовим актом нікому не вдасться. Тому вихід один – поступове і добре продумане реформування самої системи присудження наукових ступенів і вчених звань паралельно із запровадженням у фахове середовище належних норм наукової етики і відповідальности. Це друге зробити ще складніше, ніж перше. Одним з елементів такого запровадження може бути стимулювання справжньої наукової критики і відкритих дискусій з конкретних проблем науки.

Відродження корпоративної солідарности наукової спільноти можливе і необхідне і, думаю, воно відбувається. Першим і найважливішим елементом цього є відкритість і публічність самої процедури проходження дисертацій. Вони є і сьогодні, але наукова громадськість практично не реагує на слабкі і невідповідні дисертації, оскільки формалізм і взаємозалежність вчених, постійні формальні вимоги щодо підготовки аспірантів і здобувачів спонукають і науковців і вчені ради закривати очі на неякісні роботи з метою звітування про підготовку “наукових кадрів”. Тому сучасна корпоративна солідарність здебільшого зводиться до засади “ти допомагаєш моїм аспірантам, я твоїм...”. Тому і рецензування дисертаційних досліджень має формальний характер, а не заснований на фаховому критичному аналізі.

Декілька слів про дисертації в галузі історії. Їх підготовка за роки незалежності України вирізняється переважанням описових робіт, заснованих переважно на введенні в науковий обіг архівно-документальних матеріалів та традиційній позитивістській методології із значним привнесенням в неї патріотичних мотивів. Назагал такий стан є закономірний і зрозумілий з огляду на великий борг українських істориків перед національною історіографією та суспільною історичною свідомістю. Й надалі такі дисертації будуть виконуватися, бо ж фальсифікація і спотворення національної історії в попередній період створює для цього сприятливі підстави – є багато ділянок, де автентичний документальний матеріал практично залишається незатребуваним. Такі дисертації є досить простими у виконанні: достатньо посидіти в архівах й скомпонувати логічний опис подій за архівними матеріалами і дисертація готова. Натомість значно складніше провести справжнє наукове дослідження, котре вимагає не тільки опису, а й аналітичної роботи з документами в рамках поставленого методологічного завдання. У цьому плані українська історіографія (про що доводилося не раз писати) перебуває в стані стагнації на рівні початку ХХ ст. За той же час і методологія і тематика історичних досліджень у світі пройшли значний шлях розвитку. Проте цей шлях, як і його

напрацювання, українським історикам у більшості малознані або незнані взагалі. Трапилося це в силу різних причин, але насамперед через тривалу “закритість” радянської історіографії в цілому й української зокрема, а також недостатнього рівня підготовки фахових істориків в українських університетах, де навчання проводиться за старими пасивними “енциклопедичними” схемами нагромадження і запам’ятовування величезного обсягу “готової” історичної інформації як істини в останній інстанції і, водночас, нехтування активними формами навчання, де студент вчиться самостійно мислити й конструювати історичні знання, критично оцінювати доробок свій та інших істориків.

Фахова солідарність істориків, підготовлених на таких засадах, є сумнівною, оскільки здобуте історичне знання неминуче перетворюється на доктринальні взірці, спростування яких сприймається як “посягання на основи”. Відсутність критичної рефлексії щодо таких знань неминуче провадить до угодовства й “угодництва”, поділяючи істориків на тих, хто володіє “історичною істиною”, і тих, хто її споживає. Наслідком цього є корпоративна солідарність навпаки – “хто не з нами, той проти нас”, і тоді вже йдеться не про науку, котра “не визнає абсолютних істин”, а про догматичне знання, що використовується інструментально. У цьому випадку зайвим є говорити про науку, а швидше про кон’юнктуру. Світова історіографія, принаймні в її кращих проявах, в методологічному й тематичному плані цю хворобу вже подолала, вийшовши на якісно нові обрії історіописання.

Тому відновлення корпоративної наукової солідарності в дійсному розумінні цього слова вимагає тривалого і постійного процесу переоцінки змістовного характеру історичних праць, їх відповідності сучасним критеріям науковості, пов’язаним з усвідомленням суб’єктивно-конструктивістського шляху формування історичних знань, їх зумовленості культурно-інтелектуальними чинниками кожної епохи. Така солідарність передбачає передусім наявність фахового усвідомлення соціальних функцій історіописання, знання і розуміння тих процесів, котрі відбуваються в світовій науці.

На жаль, ці проблеми не є такими простими, як видається на перший погляд. Достатньо подивитися й оцінити суспільні потреби сучасної України: вони диктують необхідність формування національно-державницької візії минулого, котра б могла прислужитися скріпленню суспільної свідомості в цілому на ґрунті утвердження спільного для більшості населення минулого (спільної “біографії”). Проте прийняття такої методологічної установки однозначно спотворює минулу реальність, викидаючи з неї все те, що не вписується в національно-державницьку схему. Для історика такий шлях означає відхід від канонів науковості і сповзання в лабета політичної чи ідеологічної кон’юнктурності. У даному випадку й свідомість історика опиняється в умовах внутрішнього роздвоєння, і невідомо, що візьме гору – науковість чи ідеологічні симпатії (“Платон мій друг, але істина –

дорожче"!)). На мій погляд, критерій науковости власне і відрізняє фахівця від дилетанта або партійного пропагандиста. Вчений, якщо він себе таким вважає, не має права "підправляти" минуле під сучасні потреби, повинен бути націлений на багатобічне й різноманітне відбиття історичних подій та явищ, як багатобічними і різноманітними є саме життя та його творці – люди.

Таким чином, корпоративна солідарність – це не стільки солідарність, скільки наукова фаховість. А з нею серед українських істориків ситуація поки що далеко не втішна.

Чи може постсоветська наука позбутися советськості? Це питання можна вважати риторичним. Зрозуміло, що може і неunikнено позбудеться. Усі передумови для цього є. Насамперед це відкритість сучасного світу перед молодими дослідниками. Шкода, що певна їх кількість (і то чи не найздібніших) обирає працю в закордонних наукових центрах (хоча я не схильний мати їм це за зле). Добра фахова підготовка в західних (а тепер вже й деяких східних, наприклад Європейський університет у Санкт-Петербурзі) університетах створює родючий ґрунт для нових ідей та підходів, формування нових наукових обріїв, а значить і кадрів, не зв'язаних "родовою пуповиною" з минулим. Та й українські університети, хоча й бідні та кволі, але розширюють свої наукові зв'язки та співробітництво з провідними світовими науковими центрами. Усе це створює умови для "десоветизації" української науки в цілому й історичної зокрема. Але мені не доводилося чути, щоб якийсь український університет оголошував конкурс на дослідницькі стипендії!

Що могло би прискорити ці процеси? Тривіальною є відповідь про збільшення фінансування наукових досліджень. Але йдеться передусім про збільшення (або краще сказати виділення) цільового державного фінансування: на стажування і наукову роботу фахівців за кордоном і в межах України (нині українські університети здебільшого не можуть профінансувати навіть наукові відрядження в межах України, не кажучи вже про закордон; в основному тут домінують стипендії та гранти західних наукових центрів і фондаций); участь у важливих міжнародних форумах, де, до речі, українська наука представлена на сьогодні дуже убого; здійснення спільних міжнародних проєктів, в тому числі й щодо України.

Залишається тільки додати, що більшість політиків сучасних провідних держав усвідомили просту істину, що в нинішніх умовах і найближчому майбутньому найбільшу суспільну віддачу принесуть інвестиції в науку та освіту, що дозволять отримати справжніх спеціалістів, а не безголових чиновників-формалістів. У гуманітарній науковій сфері, котра власне й отримала свою назву від "людини", поступ неодмінно супроводжуватиметься глибшим проясненням людських інтересів та прагнень, а значить "олюдненням" соціальних взаємин, витісненням зі свідомости колективістських радянських стереотипів.

Руслан Пиріг, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

ВАК України нині є тим органом центральної виконавчої влади, на який покладено державну атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів. Функціонально він може впливати на якість лише одного виду наукової продукції – кандидатських і докторських дисертацій.

Безперечно, їх підготовка детермінована низкою інструктивно-нормативних вимог ВАК щодо кількості статей у фахових виданнях, наявності монографії для докторських дисертацій тощо. Як правило ці формальні параметри витримуються ще на рівні спеціалізованих рад і випадки грубого їх порушення, а відтак й відхилення робіт з цієї причини, досить рідкісні.

Провести ж глибоку перевірку якості поданих на затвердження дисертацій фахові експертні ради ВАК не в змозі. Особливо це стосується кандидатських дисертацій. Оцінюються вони лише за текстами авторефератів. Зазвичай, експерти знайомляться з ними у день засідання, оскільки іногородні члени ради раніше вивчати їх не можуть. Та коли б така можливість і була, то це б кардинально не вплинуло на їх експертизу. Отже, головним регулятором якості виступає низова ланка атестації – спецрада. На жаль, тут діє чимало чинників, що не сприяють достатній вимогливості. Саме від голів, секретарів, членів спецрад, їхньої принциповості залежить рівень якості дисертацій. Багато в чому це залежить й від наукових керівників та консультантів, провідних установ і офіційних опонентів. Однак це категорії з розряду морально-етичних.

Проте в руках ВАКУ знаходяться такі потужні важелі впливу на спецради, як формування їхньої мережі та затвердження складу. На нашу думку, надмірне збільшення кількості рад не сприяє якості підготовки дисертацій. Низка рад, особливо в регіональних центрах у гонитві за дотриманням визначеної частотності захистів, змушена брати до розгляду не завжди довершені праці.

Процес підготовки дисертацій, зокрема з історичних дисциплін потерпає через відсутність координації при виборі здобувачами тем. Трапляється так, що над однією темою паралельно працюють два дослідники, не підозрюючи про існування одне одного. На наш погляд, функціонування всеукраїнських координаційних центрів з певних галузей знань не тільки полегшило б науковцям процес вибору дослідницьких тем, убезпечило б від дублювання, але й прислужилося б цільовому добору найактуальніших проблем.

Наукова громадськість час від часу підіймає голос за зруйнування ВАКівської Картагени. Переконані, що ліквідація державного органу атестації наукових кадрів у даних умовах є передчасною. Це усуне єдину офіційну перепону перед зливою неякісних дисертацій. Ні наукова громадськість, ні наше суспільство до цього ще не готові. Такі заходи можливі лише за умови кардинального і системного реформування академічної та вузівської

науки, суттєвої зміни статусу університетів як провідних центрів наукових досліджень, оптимізації мережі спеціалізованих рад, забезпечення високих стандартів дисертаційних робіт.

Павло Кутуєв, доктор соціологічних наук, професор катедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Вочевидь, ВАК не здатен забезпечувати продукування якісного наукового знання. Але проблема не зводиться лише до ВАКу. Власне ВАК керується у своїй діяльності постановами Кабінету Міністрів, і саме брак раціональних правил гри, що їх мав би розробляти Кабмін, є одним з важливих чинників, що унеможливує ефективне виконання цією організацією функції контролю. Водночас ліквідація ВАК – за збереження наявної системи спецрад – спричиниться до руйнації тих норм та критерій якості (переважно формальних), які ще існують.

Не варто також забувати, що експертні ради ВАК складаються з представників академічної спільноти, яка так і не виробила консенсусу щодо питання, чи зберігати ВАК у його нинішній формі, чи треба переходити до інших, автономніших, форм організації наукової діяльності.

На мою думку, було б доречно ВАК зробити підрозділом Міністерства освіти та науки, з одного боку, та ліквідувати систему спецрад – з іншого. Місце спецрад, які мають фіксовану кількість членів та строк діяльності, мають заступити комітети, які складаються з невеликої кількості членів та створюються ad hoc, враховуючи профіль дисертації, що захищається. ВАК – а точніше його правонаступник у рамках Міністерства – виконуватиме роль третейського судді у разі виникнення конфліктів та контролю за дотриманням формальних норм.

Створення корпоративної солідарності наукової спільноти можливе, але тільки за умов змін державної політики у сфері науки і освіти. Ці зміни мають дозволити академічним інституціям, за умови їхньої відповідності певним стандартам, самим присуджувати науковий ступінь, який має бути щось на зразок PhD. Лише за умов появи в офіційних документах понять на кшталт peer review journals та ліквідації списків „фахових” видань академічна спільнота почне інституціоналізуватися та створювати якісь форми солідарності.

Позбутися советськості можна лише за допомогою скоординованих дій як академічної спільноти, так і держави, дій, спрямованих на створення дієздатних наукових інституцій. Наразі такого руху – у всякому разі, інтенсивного та осмисленого – не спостерігається.

Віктор Якунін, доктор історичних наук, професор, завідувач катедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету

На мою думку, ВАК – це релікт сталінської тоталітарної системи, створений 1934 року для ідейно-політичного контролю партії над наукою. Вона є бюрократичною структурою, занадто заформалізованою, а часом і небезпечною для науки. Вона є закритою системою, бо наукова спільнота не може впливати на неї. В цьому вигляді вона не може ефективно виконувати функцію контролю за якістю наукової продукції.

Альтернативою може і повинна стати зовсім інша організація з іншою концепцією функціонування.

По-перше, вона повинна бути відносно незалежною від влади та політичних сил. Влада повинна лише фінансувати її з держбюджету і робити держзамовлення стосовно стандартів науки у загальному вигляді.

По-друге, не можна під один «дах» організації заганяти технічні, природничі та гуманітарні і соціально-політичні науки. Щодо останніх має бути утворена окрема організація, бо критерії науки тут зовсім інші, ніж у технічних і природничих науках. Дуже дивно, коли голова ВАКу (хімік чи фізик) виносить рішення стосовно гуманітарних і соціально-політичних дисертацій, яке при цьому не збігається з висновком експертної ради. Цей абсурд мав місце.

По-третє, така організація не повинна бути монополізована якимось академічним інститутом чи університетом.

По-четверте, вона повинна формуватись на певний термін (скажімо, на 5 років), а члени її підрозділів повинні обиратися не кулуарно, а відкрито, проходячи конкурсний відбір за об'єктивними даними (це теж окрема проблема).

По-п'яте, ця організація повинна контролювати лише 2 елементи: правове забезпечення і критерії науки. В цих сферах її рішення повинні бути обов'язковими. Щодо формальних процедур захисту дисертацій та їхнього оформлення – тут з її боку мають бути лише рекомендації, а вирішальне слово має належати спецрадам університетів.

По-шосте, затвердження рішення спецради про присудження вченого ступеня в такій організації потрібно лише в тому випадку, коли на захисті дисертації не менше 3-х голосів буде проти, або якщо контрольною комісією будуть виявлені порушення правових аспектів (наприклад, плагіят, співавторство, або чуже авторство дисертації, посилання на джерела, яких не існує, або на архівні фонди, з якими здобувач не працював, відсутність самостійних висновків, коли здобувач лише приєднується до висновків інших тощо).

По-сьоме, не повинно бути загальнодержавного диплома про присудження вченого ступеня. Диплом повинен видавати той заклад, де захищався здобувач.

По-восьме, доречно негайно відкинути практику публікації оголошення про захист в загальнодержавному друкованому органі. Для цього вистачить місцевого видання або видання закладу.

По-дев'яте, якщо контрольний орган забракує якість дисертації, відхилить її, тоді спецрада закладу мусить втратити право на захист дисертацій, а науковий керівник, опоненти і опонуюча організація мають нести відповідальність за неякісну працю (цей аспект треба конкретизувати).

По-десяте, скасувати процедуру нострифікації дипломів громадян України, які захищалися в Росії і Білорусі.

У другому питанні ключове слово «солідарність». А це соціально-політичне поняття. Тому відповідь буде інша. По-перше, корпоративну солідарність треба відродити. Але в масштабі всієї країни це, мабуть, неможливо. Дуже різні соціокультурні, ментальні і конфесійні чинники в різних регіонах України впливають на розуміння цієї солідарності. В масштабах України немає єдиної суспільної організації вчених. Є асоціації соціологів, філософів, політологів. Немає асоціації істориків. Мабуть, її треба створити. Так звана «Академія історичних наук» дуже закрита і не може виконувати такої ролі. Отже, суспільну організацію вчених гуманітарних і суспільно-політичних наук треба створити, але реальна солідарність можлива лише на регіональному рівні. Загальноукраїнська асоціація вчених вказаних наук знов буде в Києві і знов буде під патронатом і керівництвом здебільшого київських вчених та під тиском влади і певних політичних сил.

Чи може постсоветська наука позбутися советськості? Така постановка питання політизована і некоректна. Вона приймає за аксіому, що вся радянська («советська») наука була поганою, неефективною, а «пост-советська» - це щось якісніше і прогресивніше.

Питання повинно носити інший характер. Наприклад: «Чи може наука незалежної України зберегти і розвинути ефективні і прогресивні здобутки радянської науки – і позбутися її дефектів і пороків в системі організації і в суспільній функції?»

В такому плані можна ставити питання про спадковість в науці: яку зберегти і розвинути в нових історичних умовах, а яку треба рішуче відкинути, подолати.

На мою думку, треба подолати: зрівнялівку в критеріях і оплаті науки і науковців, яка йде від радянських часів; монополію певних наукових закладів на наукову істину (перш за все, це стосується академічних інститутів); неефективне використання коштів на науку. Тут зберігається паразитизм і окомилування, групові інтереси, технократичний підхід, коли гуманітарні та соціально-політичні науки фінансуються за залишковим принципом. В цій сфері потрібна повна гласність і відкритість, щоб наукова спільнота знала про використання коштів у повному обсязі.

Від радянських часів треба зберегти і відродити високу моральність науки і науковців, відповідальність вченого за результати своїх досліджень, бо меркантильні інтереси, аморалізм, політична заангажованість в незалежній Україні набули нечуваного розмаху, особливо, в історичній науці і соціології.

Всеволод Речицький, доцент катедри конституційного права Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого, конституційний експерт Харківської правозахисної групи, член правління Фулбрайтівського наукового товариства України

Я думаю, що ВАК дійсно виконує функцію контролю за якістю наукової продукції, яка полягає у приведенні всього, що пишеться українськими науковцями, до певного стандарту. Інша річ, що наука погано рахується із стандартами як такими. Простіше кажучи, стандартизація в науці означає її шаблонізацію, а шаблон – це антитеза наукового погляду на світ.

Зараз важко сказати, де саме, але ВАК у своїх дедалі більш багатослівних, буквалістських і нудних інструкціях перевів стрілку з питань наукової сутності на проблеми наукової оболонки, форми. До чого це призвело, добре відомо. З'явилися доктори наук, які надрукували під своїм прізвищем монографію й двадцять статей у фахових виданнях, але при цьому так і не навчилися грамотно написати банальний диктант.

На мою думку, переорієнтація ВАК із сутнісних на формальні критерії була його фундаментальною помилкою. Адже пороки форми поборюються набагато легше, ніж вади змісту. Тому своїми інструкціями ВАК не стільки призупинив, скільки стимулював позадливі квазінаукові амбіції. Фактично він запровадив систему, яка дозволяє будь-якій пересічній людині стати доктором наук. Треба лише послідовно виконати ланцюжок формальних операцій. Навпаки, для оригінально мислячих, обдарованих особистостей ВАК створює непереборні перешкоди. Адже по-справжньому талановита людина не погодиться витратити кілька років свого життя на пусте *оформлення* результатів своїх досліджень.

Якось один із членів ВАК (з етичних міркувань не називаю прізвища) розповів мені, що під час наукового відрядження за кордон мав приємність прочитати первісний рукопис Альберта Айнштейна, в якому були викладені основні положення теорії відносності. Прочитавши ці приблизно тридцять сторінок, мій колега дійшов висновку, що праця Айнштейна ніколи не була б затверджена українським ВАК в якості докторської дисертації.

Думаю, що не побачили б у нас докторського ступеня і такі стовпи модерного гуманітарного знання як Жан Бодрійар, Жак Лакан, Вальтер Беньямін. Як юрист я знаю, що встановлені ВАК стандарти наукової продукції входять у системне протиріччя із стилем та змістом більшості видатних правових творів ХХ сторіччя. В очевидній суперечності до його вимог написані «Мораль права» Лона Фулера, «Концепція права» Герберта Гарта. Не вкласти у прокрустове ложе ВАК і «Конституцію свободи» Фридриха Гаєка.

Досить подивитися на вимоги ВАК до змісту і форми монографій і наукових статей, щоб у голову закралася крамольна думка про те, що він визнає в якості прийнятної методології досліджень лише формальну логіку, дедукцію та індукцію. Тим часом, як писав Девід Істон, вимоги

формальної логіки в сучасному науковому знанні вже давно поступилися місцем адекватності пропонованих теорій.

Характерне для України засвоєння абетки демократії мало б реорганізувати її науковий інструментарій. Оволодіння національним змістом свободи вимагає реконструкції наукової ментальності, радикального оновлення всієї філософії суспільства. На жаль, про демократію, ринок, права людини і свободу у нас все ще пишуть в стилі відразливо повчальних, дидактичних схем. І цю фальшиву традицію продовжує плекати національний ВАК.

Саме в буквалістських підходах ВАК рельєфно матеріалізувалося драматичне нерозуміння метрами української науки суті змін у реєстрі сучасного наукового знання. Висловлюючись метафорично, ВАК вірить, що шедеври Ван Гога можна створювати, відображаючи на полотні критичну масу соняшників. Загалом, методологічні канони ВАК відкидають цілі шари і пласти модерного наукового світобачення.

Прийнято вважати, що при загальній зміні політичної парадигми ситуація в гуманітарних науках також вимагає оновлення. Оскільки соціальні пріоритети є об'єктами людських уподобань, писав Макс Вебер, результати наукового пошуку в гуманітарній сфері мають лише суб'єктивний рівень очевидності. Даний висновок є актуальним для всієї науки, де концепції споконвічно не є *правильними* чи *фальшивими*, а тільки більш або менш корисними. Проте не пом'якшувати і «суб'єктивувати», а безплідно «об'єктивувати» науку намагається український ВАК.

Відомо також, що в сучасній науці не досягти успіху у формі «керівних принципів та ключових термінів». Гуманітарні науки, щоб залишатися строгими, мають бути неточними, говорив Мартин Гайдегер. При цьому наукова істина дуже часто є класичним надбанням інтуїції. Проте саме подібні підходи фактично відкидає український ВАК.

Як, схоже, вважає ця структура, наукові висновки впливають з думки ученого за правилами лінійного процесора. Яка вже тут Бергсонівська «інтуїція» чи Бердяєвські «трансценси»? З інструкцій ВАК випливає, що кожен науковий результат повинен спиратися на історію про те, хто, де і коли підійшов до подібного висновку, і наскільки близько. Тим самим працюючих в сфері інтелектуального «малтїверсу» учених ВАК примушує до паралельного заняття герменевтикою.

Але якщо все слухне в науці впливає з позитивного розвитку минулого, так би мовити, висновок – з висновку, авторитет – з авторитету, то незрозуміло, яким чином в українському академічному знанні може відбутися перехід до нового наукового розуміння. Від дисертації не вимагається революційної новизни, однак найбільші наукові досягнення ґрунтуються саме на зміні наукової парадигми. Проте, чим більш революційною, проривною є робота ученого, тим менше у неї шансів пройти крізь встановлені ВАК фільтри.

Між тим, у західному світі інтелектуальна творчість науковців практично не регламентується ні в її тонусі, ні в змісті. Зокрема, переконання учених не оцінюються залежно від того, чи є вони панівними у науковому середовищі. Марксистично вільно співпрацюють з лібералами, які толерують світоглядні позиції консерваторів.

Зокрема, допитливість, критичний підхід, скептицизм, схильність до експерименту і гри визнаються характерними рисами інтелектуального самовираження в США. Тому до свободи наукових переконань тут виявляється вища терпимість. Це також означає, що аргументи, засновані на переконаннях більшості, не мають тут жодної переважної сили і можуть бути задіяними в науковому дискурсі лише в їх якісному аспекті.

Робота сучасних учених не служить безпосередньому формуванню політичної волі. Головною функцією науки вважається застосування аналізу та інших методологічних прийомів для гострої критики і перегляду наявних теоретичних постулатів, способів дії і мислення, підризу звичних правил, установлень, порядків і цінностей. Науковасфера априорі складається з конфліктуючих елементів – частин з різними стратегіями, метафізичними принципами і результатами. Науковці працюють в царині справжньої інтелектуальної аномії, тому до їх інтелектуального самовираження не застосовуються шаблонні обмеження.

При цьому в різних університетах існують різні традиції зовнішнього оформлення наукових здобутків. Загалом, результати роботи окремих особистостей можуть мати ті атрибути зовнішнього вираження, на яких наполягає їх автор. Редагування, форматування, інше упорядкування наукових експресивних форм тут здійснюється за вільним вибором.

Окремої уваги заслуговує питання свободи наукових стратегій та методологій. Зокрема, на Заході визнається, що інститути демократії, державні органи або їх посадові особи не можуть бути арбітрами в царині наукових ідей. Звідси випливає, що будь-яка державна експертиза інтелектуальних проєктів не має особливого значення. Ефективність науки, стан розвитку наукових напрямків і авторитет імен визначає лише ринок символічних досягнень.

Більше того, оскільки проблеми науки мають власну хронологію, пряме державне планування чи інше втручання в царину фундаментальних наукових досліджень визнається в цьому світі таким, що загрожує соціально-культурному поступу.

Назвавши ХХ століття віком смертельної боротьби ідеологій, Збігнєв Бжезінський писав, що спасіння людства віднині полягає не стільки в якомусь істинному знанні, скільки в мозаїчності наукових підходів, зменшенні ідейного ригоризму.

Між тим, із встановлених ВАК правил випливає, що тільки публікації в офіційних (фахових) часописах визнаються науковими. Очевидно, що в окремі періоди суспільного розвитку одні наукові концепції і підходи перебувають в

офіційному фаворі, а інші – вважаються маргінальними. В Україні офіційно непопулярні ідеї трактуються як псевдонаукові, в повному вигляді їх не ризикне опублікувати жодне фахове видання.

Прикро, але цей бюрократичний підхід є для нас типовим. Конституція України заборонила цензуру. Проте для журналів „Прокуратура. Людина. Держава” та „Прокурорська та слідча практика” Генеральним прокурором Геннадієм Васильєвим (розпорядження № 65/01-р від 19 жовтня 2004 року) було запроваджено правило, згідно з яким рукописи всіх статей мали одержати попереднє схвалення на рівні відповідних заступників Генерального прокурора.

Але ж іще Френсіс Бекон говорив, що для наук існує тільки один лад, який був і залишається народоправством. Хоча правила наукової етики забороняють звертатися до народних мас з питань наукової теорії, в гуманітарних дисциплінах реакція громадського загалу залишається головним критерієм життєздатності висунутих гіпотез.

Віра в те, що існує тільки одна істина і хтось монополює володіє нею, видається мені коренем усіх нещасть людства, писав Макс Борн. Все це мав би якось враховувати український ВАК. Проте на практиці він перетворився в ідейного вартового, „людину з рушницею”, яка контролює навіть словник української наукової спільноти.

Йому важко, якщо взагалі можливо, визнати, що науковий пошук не повинен зупинятися перед істинами, відносно яких у дослідника є передчуття іншого результату, ніж той, що знаходиться в межах прийнятих уявлень. Як писав свого часу Пол Фоєрабенд, маючи справу з новою теорією, ми не можемо обмежуватися стандартними прийомами для вирішення питання її життєздатності. Ні кричущі внутрішні суперечності, ні очевидна нестача емпіричного змісту, ні конфлікт з експериментальними даними не повинні змусити нас відмовитися від розробок концепції, яка... *подобається* нам. Все це, однак, є безконечно далеким від уявлень вітчизняного ВАК.

Утвердження правди в науці є непростю справою, оскільки воно передбачає відвертість ученого, який не вірить у жоден політичний обов'язок або борг. Як писав Бєроуз Данем, якщо світ є сповненим протиріччями, то й правдивий опис світу виглядатиме суперечливо. Тобто, чим чеснішими є наміри дослідника, тим легше обвинуватити його у протиріччі самому собі. На жаль, український ВАК поціновує не стільки поліфонію і контроверсійність наукової думки, скільки голу професійну риторику, „поставлений голос”, поєднання науки і владного курсу. Все це є дуже далеким від нормальних уявлень про наукову творчість.

Як вірить ВАК, будь-яка наукова проблема може бути розчленована на блоки і структурована, а її рішення описане в якості придатних для формальної верифікації операцій. Відповідно, кожен розділ дисертації повинен містити конкретні висновки і рекомендації. Сумнів – як можливий підсумок наукового дослідження – не визнається.

В результаті, під адміністративним пресингом ВАК в Україні з'являється все більше монографій, написаних в „універсалістському” псевдонауковому стилі: розділи, підрозділи, параграфи, пункти і підпункти. Одне впливає з іншого, все взаємно узгоджується. Тим часом шедевр і підробка в науці, як і в мистецтві, розрізняються лише нюансами. Саме на пошук неявних відмінностей, тонких обертонів змісту, а не на школярські пункти наукової новизни мав би орієнтувати наукові ради ВАК.

Наукові дослідження проводяться в Україні в середовищі, яке десятиліттями сповідувало монотеїзм. Тому прагнення молодих учених до більш розкутих дослідницьких підходів є цілком зрозумілим і виправданим. Проте інструкції ВАК не орієнтують учених на ризик творчості. Наукова ефективність й надалі пов'язується у нас з набором загальнодоступних формул. Саме на спрощену верифікацію постулатів, шаблон та догматичні кліше продовжує орієнтувати наукову спільноту ВАК.

Тоталітаризм привів гуманітарну науку СРСР до жорстко фіксованих методів спостереження і виміру, кодифікації способів інтерпретації наукових результатів, стандартизації наукової термінології та багатьох інших консервативних явищ. Саме від цього варто було б нині якомога швидше звільнитися.

Проте, побоюючись суперечити канонам ВАК, наука України виглядає малоцікавою. Незважаючи на формально велику кількість виданих книг, лише одиниці з них удостоїлися перекладів. Та й мова вітчизняних досліджень практично не збагатилася. Не виключено, що вона стала навіть ще більш вихолощеною і сукняною. Тільки ж бо й чути, що про “комплексність”, “оптимальність”, “дієвість” та “ефективність”.

Хоча сучасна наука є феноменом, що прагне аналізу в термінах самого життя, неформальне сприйняття наукової реальності продовжує лякати наших бюрократів. І це при тому, що 99 відсотків експертних оцінок кандидатських і докторських дисертацій, як і вся супровідна документація до них, пишуться самими авторами дисертаційних досліджень (!). Проте ВАК робить вигляд, ніби нічого не відбулося. Головне – грифи, печатки, підписи...

Можливо, що оновлений ВАК міг би захистити науку від творчих підробок. Проте це мав би бути захист від претензій, на силі інтелекту не заснованих. Те ж, чим нині займається ВАК – це туга, мука і нудьга, яку творчим людям долати вже просто не під силу. В своєму сучасному вигляді ВАК є потворним і не потрібним науці створінням.

Думаю, створення корпоративної солідарності наукової спільноти цілком можливо, але ініціатива в даному випадку може народитися лише знизу. Верхні ешелони української науки практично безнадійні. Буквально днями випускники американської програми академічних обмінів ім. Фулбрайта в офісі програми в Україні обговорювали першу версію проекту кодексу честі українського науковця.

Гадаю, що з часом постсоветська наука автоматично позбудеться советськості через розширення світових наукових контактів. Але краще було б

запровадити для цього певні реформи. Тут оновлена Українська держава мала б допомогти оновленій українській науці.

Анатолій Круглашов, доктор історичних наук, професор, завідувач катедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

На мій погляд, ВАК покликаний і, до певної міри, виконує функцію контролю за якістю наукової продукції. Але – лише до певної міри, адже ефективність такої праці дуже коливається, в залежності від конкретної наукової сфери. В царині ж гуманітарних наук ВАКівські функції контролю насправді звужені до певних формальних процедур, нагляду за їх дотриманням. Формальні аспекти набуття кандидатських та докторських ступенів не в змозі перешкоджати процесам відносної деградації наукового етосу в нашій країні, появі дедалі більшої кількості праць сумнівної наукової якості. З іншого боку – виникає складне питання: а що може стати дієвою альтернативою ВАКу?

Адже наявна недовіра до прозорості та справедливості самого процесу захистів та їхнього визнання – не сьогоднішня проблема в Україні, яка неодноразово порушувалася на різних рівнях обговорення та навіть внесення радикальних пропозицій. Видається, що на перший погляд, відповідь проста й очевидна: надання права провідним вітчизняним університетам та академічним інститутам самостійно вирішувати ці питання. Можливо, це й справді найкраща перспектива. Але для того, щоби вона стала дієвою альтернативою теперішньому стану речей, слід подивитися на сутність проблеми дещо ширше. Вади у роботі невмирущого як інституції, породженої реаліями радянського часу ВАКу, є лише верхівкою піраміди формальних, а ще більше – неформальних навколонукових взаємин, густо пронизаних відносинами клієнталізму, наданням широкого спектру послуг, які мають мало спільного з академічними потребами, не кажучи вже за відповідні чесноти та й сам науковий пошук. В цій системі, зокрема, й самі університети (включно із так званими класичними) не виступають, на жаль, середовищем, вільним від корупційно-корпоративних відносин та інтересів. Адже освітньо-наукова та соціальна політика незалежної України тільки поглибила й деякою мірою навіть легітимізувала ці відносини як цілком прийнятний засіб виживання та самозбереження чималої частки їх працівників, особливо ж – керівних. Тому сучасні університети в своїй управлінській практиці достатньо міцно вмонтовані в тіньові сфери економіки та етики українського освіти та науки. А тому, в разі позбавлення їх зовнішнього, бодай формального контролю, вони поки що не в стані заступити належним чином функції ВАКу.

Виникає ситуація порочного кола: існування ВАКу виправдовується недоліками праці спецрад та необхідністю контролю за ними, а за системи відносин, що склалася, просте виведення спецрад з-під контролю ВАКу

може лише поглибити й прискорити перебіг хвороби, яка має доволі системний характер.

Питання про корпоративну солідарність можна ставити дещо ширше – про демократичність та дієздатність моделі національного університету, ВНЗ в цілому. Адже за умов, коли законодавець дозволяє собі визначати принципи управління вищою школою як такі, що базується на засадах поєднання колегіальності та „єдиноначалія”, про академічну культуру навряд чи варто розводитися. Ліками можуть бути заходи щодо подолання “хуторянізації” української освіти та науки, і, що вкрай важливо, не в тих карикатурно-імітаційних заходах, які нерідко пропонуються нам із верхівки управлінської системи освіти. Маю на увазі послідовне включення вітчизняної освіти та науки до європейського та світового простору, до поля тих цінностей та чеснот, за якими живуть наукові та освітні центри Європи та Північної Америки. Коли, наприклад, замість діючої системи оцінки наукового доробку того чи іншого дослідника “вітчизняні” критерії не тяжітимуть, як нині, до такого ступеня автономності від загальноосвітніх, тоді, на цій основі стане другорядним питання організаційних маніпуляцій стосовно процесів захистів кандидатських чи докторських дисертацій.

Тому в першу чергу треба думати не стільки про інституційні ампутації чи прирощення, скільки про підпорядкування української науки та науковців загальносвітовим критеріям та індикаторам. Вимоги до науковців повинні діяти відповідно до міжнародних стандартів, які мають бути вагомо підкріплені матеріальними та моральними винагородами тим із них, які вже йдуть цим шляхом і ведуть за собою інших. За умов прийняття академічним, науковим співтовариством таких критеріїв наукової системної інтеграції України до європейського та світового простору, організаційні питання будуть розв’язуватися як похідні, а не визначальні щодо долі вітчизняної науки. На жаль, за ступенем демократичності управління освітою, а також за рівнем умов для творчої праці науковців наша вітчизняна система управління освітою та наукою виглядає злегка закамфльованим під європейськість реліктом радянської епохи. Тому корпоративна етика і позначена переважанням цілком природного для постаграрного суспільства панівного інстинкту захоплення та дбайливого межування „своїх” полів і ланів, а відтак і ретельним плеканням відповідної адміністративної ренти. Вона ж знімається з учасників цього процесу за принципами земельної ренти, тобто з орієнтації на найгіршу родючість інтелектуального ґрунту.

Позбутися советськості українська наука може і потроху вже позбувається. Адже приходять у науку щирі і захоплені ентузіясти, а деякі з них навіть не залишають її й після того, яка побачать правила гри світу, до якого вони потрапили. Не менш важливе й те, що український інтелектуальний простір не ізольований від світових процесів, які вимагають іншого способу мислення, поведінки та дій. Нарешті, економічний розвиток України вимагає появи людей з новаторським і творчим мисленням. І хоча досі в науковому

та освітянському середовищах переважають позірні „обережність” та „консервативна” виваженість, які призводять до плекання статус-кво й відсутності вагомих змін на краще, зміни неминучі. Інше питання, чи склалася в українському власне інтелектуальному середовищі критична маса людей, здатних не лише до витончених рефлексій, породжених наявними реаліями, але й готових до ініціативних та скоординованих дій щодо зміни цих реалій на інші, бажано, дійсно кращі за все ще панівні.

Олег Журба, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії та джерелознавства Дніпропетровського національного університету

Контрольні функції, які виконує ВАК, пов'язані з експертизою дисертацій, що стає підставою для вирішення питання про допуск претендентів на вищий рівень формальної фахової соціалізації, з утворенням, затвердженням та поширенням стандартів наукової продукції (як можна і треба писати статті, книжки, доповіді, формувати наукові збірники, нарешті мислити і навчати мислити), визначенням кола фахових видань, публікація в яких мала б стати апіорною гарантією якщо не “знаку якості”, то сертифікату до безпечного вживання.

Водночас, майже кожному, хто хоч трохи стикається з процесом захисту дисертацій, підготовкою наукової продукції, взагалі із творчим процесом, зрозуміло, що ВАК об'єктивно вичерпав свої можливості та в сьогоденні формах перетворився в явний анахронізм. Ця інституція виявилася нездатною виконати поставлені перед нею завдання: не створено бар'єрів проти бурхливого потоку конвеєрного виробництва бездарно-комп'ютерних дисертацій, проти дивовижних збірок під гаслом “порятунок аспіранта”, де нерідко можна натрапити на рубрики анекдотів, народних усмішок, віршів поетів-початківців (а коли цих художніх прикрас немає, переважають наукоподібні матеріали, які з успіхом їх замінюють), проти масової роздачі наукових ступенів і звань зграям ненаситних чиновників всіх кольорів і рівнів, які сміливо поширюють адміністративні методи керування наукою.

Але не все з ВАКом так песимістично. Йому на славу вдається головне – формування масової ВАКівської наукової свідомості, кінцевою метою якої є слухняний „солдат” ідейно-наукового фронту, готовий до виконання поставлених завдань, впевнений, що саме суворе слідування створеним і затвердженим начальством зразкам думання, писання, професійної діяльності і є гарантією успіху у вітчизняному адміністративно-науковому просторі.

Про яку сміливу думку, вільний стиль письма, подолання стереотипів може бути мова, коли в рекомендаціях ВАК наперед визначена структура, обсяг, а нерідко нав'язаний і зміст наукової статті, монографії, дисертації? Як вузівський викладач із сумом спостерігаю, що прихильників такої

надійної „ВАКівської ментальности” стає дедалі більше, а значить більшають і загони їхніх вихованців, для яких схоластика, виконання обов’язкових фігур стає самоціллю, бо це забезпечує надійність результату. А коли всі формальні вимоги дотримані, то й дисертація виглядає, дарма що беззмисловою, нікому не цікавою і непотрібною, але цілком «нашою», ВАКівською. І захист гарантовано без проблем.

Кому не знайома ситуація, коли члени спеціалізованої вченої ради разом із здобувачем розуміють, що мають справу із дисертаційною абракадаброю, говорять про це навіть з трибуни, але вправно голосують “за”, підтримують у дебатах, авжеж формальний бік справи дотриманий, ситуація вимагає бути “людяним”, бо й твоїм аспірантам невдовзі захищатися, та й не важко умовити себе, що бувають і завжди будуть праці й гірші... Проблем із затвердженням у ВАКу таких опусів також не виникає. І нікого не цікавить, що прирощення знань у праці немає, що авторський внесок полягає лише у комбінуванні чужих ідей, текстів, матеріялів, що проблематика дисертації, книжки, статті не поставлена як наукова, тобто в контексті наявних вертикальної і горизонтальної історіографічної традиції, на ґрунті виробленої автором і засвоєної методологічної позиції, як позиції інструментальної, а не навіки замороженої і нерухомої, як її й досі сприймають.

Дуже показовим у цьому плані є нещодавній стихійний “плебісцит”, спостерігачем якого я був. Справа в тому що, коли протягом останніх трьох років наш університет проводив Всеукраїнську студентську олімпіаду з історії, одним з найчастіших побажань-вимог на нашу адресу, як організаторів заходу, з боку майже всіх колег, які направляли своїх вихованців на **професійне** змагання, було те, щоб до завдань не включалися історіографічні питання, або щоб їх було якнайменше. Викладачі **істфаків** переконані, що знання наукової традиції засмічує голови справжнім фахівцям, заважає виробляти власні ексклюзивні рішення самотужки накреслених завдань. А тому до вимог ВАКу щодо наявності історіографічного розділу ставляться по ВАКівськи творчо: наказали, щоб був розділ, – буде. І штампує аспірантсько-докторантська братія бібліографічні списки, підміняючи ними аналіз генези і розвитку наукової думки, історії прирощення знання та формування методу дослідження поставленої проблеми. Чи не є це поясненням, чому по всіх містах України закликів створити і продати дисертації, монографії, статті, разом із курсовими, випускними та дипломними працями так само багато, як реклами іншого їстівного та речового мотлоху. Варіант відповіді: тому, що вимоги ВАКу не здатні контролювати процес, в якому адміністративна форма давно вже придушила живий зміст наукової творчості, тому що простенька підробка гарантує формальний результат не гірший, ніж творчі страждання, самовіддана праця, пошуки незвіданих, а тому ризикованих шляхів і методів пізнання.

Пару років тому спробував віддати свою статтю до одного з університетських видань. Перше ж запитання редактора відбило усіляке бажання до співробітництва: „А чи всі вимоги та рекомендації ВАК Ви врахували у своєму тексті? Чи є рубрика “актуальність”? Чи не забули про “рекомендації” подальшого дослідження теми?” Статтю я надрукував у іншому виданні.

Непоправної шкоди у формування нормальної шкали оцінювання наукової продукції наносить сама наявність статусу ВАКівських збірників. Зверну увагу лише на те, що встановлена кількість публікацій у фахових збірниках, як умова допуску до захисту, стимулює зовсім не якість, а скоріше швидкість писання. Причому “пісулька” в 2-3 сторінки у так званому фаховому виданні на офіційних ВАКівських терезах “важить” набагато більше ніж ґрунтовна на 1,5 – 2 аркуші праця у не обтяженому таким статусом солідному збірнику. Такого штибу „рейтинговість” спотворює оцінку вартості продукції та її авторів, підживлюючи агресивне графоманство тих, для кого публікація стає самоціллю, бо саме кількістю видрукуваного офіційно вимірюється “вагомість” і “авторитетність”. Ну не розуміють ті, хто у захопленні перелічує тисячі своїх чи чужих публікацій як досягнення, зараховує як здобуток десятки монографій, що в нормальному науковому соціумі і в не викривленій науковій свідомості це не ознака заслуг, а безжальний вирок...

Водночас творчість і свобода наукової думки у ВАКівських стандартах не передбачені. Це шлях ризикований, небезпечний, виламується з встановлених правил, а тому, хто розраховує на наукову соціалізацію, доведеться або долати перепони ВАКівських заборон, або до них прилаштуватися з суттєвим ризиком загубити в собі найцінніше: здібности до пошуку та нездоланне прагнення до розширення пізнавальних горизонтів, подолання традиційних підходів, вироблення нових образів самої науки.

Що робити? В стратегічному плані нічого. Бо нормалізація наукової діяльності, принаймні, в гуманітаристиці, справа неминуча як життя або смерть. Більше того, ми свідки того, що вона вже розпочалася... Складно і болісно, острівцями свіжої думки й сміливої дії... Всупереч домінуючим тенденціям, як маргінальний процес... Проте, чи варто журитися? Бо в країні “ВАКівської науки” таки зустрічаємо ще громадян іншої “національності”...

Зрушення ж незворотного характеру, в тому числі й відносно долі ВАКу, багато в чому залежать від рівня корпоративної солідарности тих, хто відчуває свою особисту відповідальність перед “цехом” і за його майбутнє, хто здатний чинити опір (у будь яких формах) адміністративному свавіллю, для кого його фах, у нашому випадку “Історія”, є не стільки засобом, скільки сенсом, способом існування.

Що ж до корпоративної солідарности взагалі, то я давно вже переконався у її неможливості як явища масового, хоча й сьогодні тепло, але

трохи іронічно згадую свої відчуття на зібранні в Києві восени 1988 року історичного клубу „Спадщина”. Тоді у переповненому конференц-залі Інституту історії, де всім не вистачало місць, були забиті всі проходи, люди сиділи на східцях, а з трибуни Ярослав Дашкевич та Сергій Білокінь намагалися переконати Віталія Сарбея, який чинив несміливий опір, та присутніх, які були переповнені ентузіазмом спраглих сатисфакції переможців та неопітів, що Михайло Грушевський не «буржуазний націоналіст», не «ворог українського народу», а сумлінний історик, творчість якого вимагає наукового засвоєння та ґрунтовного вивчення. Тоді мені здавалося, що я присутній і причетний до акту справжнього колективно-го очищення, при початку створення корпоративного братерства істориків, бо ж робимо одну справу, бо ж маємо борги перед своїм народом, бо ж повинні сприяти формуванню нової країни, самопізнанню народжуваної нації. Я не жалкую, що це відчуття із роками зникло. Як виявилось, корпоративна солідарність – надзвичайно інтимна й особиста штука. Це складний показник смаку, інтелектуальних орієнтирів, етико-естетичних уявлень, готовності їх виробляти і відстоювати. Змістоутворюючими і консолідуючими компонентами корпоративної солідарності, як мені здається, є певний образ науки та система мотивації дослідника у його професійній діяльності. А вони, зазвичай, не можуть охопити неозорого колективу, що складається з власників університетських дипломів одного фаху. Тому, можливо, коректніше вести розмову про певну складну ієрархію корпоративної солідарності складного організму під назвою “цех істориків”.

Що ж до її формування у найближчі перспективі – впевнений, що штучно це не робиться, але як річ ефемерна і ламка, корпоративна солідарність потребує дбайливого до себе ставлення, уважного плекання і серйозних вольових зусиль. Насамперед, це підтримання і розвиток систем наукової комунікації: видав книжку чи збірник – не працею у шухляду, забезпеч нею університетські бібліотеки, колег, що займаються спорідненими проблемами; проінформуй про конференцію, новинки літератури, включайся в обмін ідеями, думками, матеріалами, дискутуй, спробуй об’єднати колег у спільному проєкті, не бійся критики, критикуй сам, – тобто створи разом із близькими тобі людьми своєрідний інтелектуальний простір, в якому його учасники здатні будуть розкритися найповніше й найефективніше. І чим більше таких неформальних професійних корпоративних просторів створюватиметься, чим різноманітнішими вони будуть, тим ефективніше працюватимуть механізми наукової конкуренції, стимулюючи нарощування рівня та якості творчого процесу. З цієї логіки природно напрошується крамольне питання: “Чи не доцільно атомізувати ВАК?”. Гірше вже не буде. У системі “багатоВАКовости”, ринкові механізми можливо й розставлять усе на свої місця? Наявність декількох центрів (можна дискутувати на якому рівні і за яким принципом) затвердження наукових ступенів може створити

ситуацію неформальної пріоритетності одних осередків захисту дисертацій перед іншими, і, можливо, примусить зростати як рівень вимог до наукової продукції, так і рівень підготовленості претендентів та відповідальність інших учасників процедури захисту.

Звичайно, накреслене коло питань не вирішиться за допомогою чарівної палички наших уявлень про “ідеальне”, але впевнений, що така дискусія на часі.

Що ж до третього питання, то, гадаю, його автори помиляються, якщо розраховують на однозначне сприйняття і оцінку “советськості” без спроб зрозуміти зміст і структуру поняття. Якщо ж таким чином учасник дискусії провокується та йому надається можливість самому обирати стратегію обговорення, тоді мета може бути досягнута. Відповідь стисла: поки чогось позбуваємося, воно живе. Допоки науковці відчують себе “пост-якимись”, це “будь-якесь” буде існувати. Як боротися з “советськістю”, коли сьогодні найактивніша та найвпливовіша когорта істориків вихована в радянські часи? Найактивніше борються із советськістю вчорашні партійні активісти від науки, які й сьогодні залишаються такими ж ідейно і суспільно-політично стурбованими “советськими” борцями із “советськістю”.

Якщо ж вести мову поза гостротою сьогоднішньої ситуації та конкретно поставленого полемічного запитання, то логіка розвитку науки як і логіка життя являє собою нескінченний, болісний, суперечливий, складний процес подолання дітьми спадщини батьків. Спробуємо сформулювати питання так: Чи можуть діти позбутися батьків? Нас чекає сумна в своїй очевидності відповідь. Тому не можу і не хочу ствердно відповідати на поставлене саме у такий спосіб запитання.

Більше того, занадто суворо ставлячись до свого недалекого минулого ми, служителі Клію, наражаємося на етичний гріх хамського поведження із спадщиною своїх вчителів, не бажаючи зрозуміти не лише текстів, а насамперед контекстів їхнього життя і творчості. Ба більше, ми забуваємо, що “советська” історична наука і змістовно, і географічно й інтелектуально не тотожна українській “советській” науці. Це – Арон Гуревич, Юрій Бессмертний, Іван Ковальченко, Александр Зімін, Дмитрій Ліхачов, Пьотр Зайончковський, Леонід Мілов, Боріс Літвак, Ольга Медушевська, Сігурд Шмідт, Лев Пушкарьов, Боріс Флоря, Анна Хорошкевич та іще десятки прекрасних фахівців найвищого рівня, на працях яких формувалося те нове покоління, яке розмірковує, як же позбутися „советськості”. На українському ґрунті, як на мене, такого рівня істориків значно менше, але імена Миколи Ковальського, Федора Шевченка, Ярослава Ісаевича органічно долучаються до цього ряду фахівців першої руки, яких ніколи не буває, не буде і не може бути багато серед сотень і тисяч звичайних, працюючих і не дуже, талановитих і бездарних простих “советських” трударів цеху істориків.

Тому, якщо під терміном “советськість” розуміється нефаховість, наукове пристосуванство, адміністративний стиль керівництва наукою, кон’юн-

ктурущина, то вважаю термін обраний невдало, бо він викривлює генезу і сам зміст цих явищ, притаманних науковому процесові модерної епохи.

Ірина Єгорченко, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту математики НАН України

ВАК взагалі ніяк не контролює якість наукової продукції – він контролює виключно відповідність продукції/здобувача звання умовам ВАКу. Для когось ВАК це контролює, для когось не – контролює... Як наше ДАІ – комусь можна їздити на червоне світло, комусь не можна. В ідеальному світі якість наукової продукції має визначатись науковою спільнотою. Але для цього потрібні великі зміни і в науковій спільноті, і в суспільстві. У західному суспільстві наявність наукового ступеня, для якого у людини очевидно нема кваліфікації, була б компроматом, а у нас – престижна відзнака. Зараз ВАК вимагає від науковців багатьох логічних і нелогічних папірців та формальностей (і великої марної витрати часу), але все ж трохи обмежує потік бажаючих одержати наукові ступені без достатніх підстав. Я знаю деяких персонажів, що написали товсті дисертації (насправді з неправильним розв'язанням простої задачі рівня курсової роботи), і всіляко намагаються знайти підходи до вчених рад, щоб одержати бажаний ступінь. Без ВАКу вчені ради їхніх вузів вже давно зробили б з них кандидатів і докторів.

А щодо альтернатив, то не треба шукати альтернатив ВАКу в нинішній ситуації, а варто думати, як цю ситуацію змінити. Як на мене, спочатку треба переходити до західної системи ґрунтового формального навчання в аспірантурі, і неможливості захисту єдиної дисертації (доктора філософії) або першої (кандидата наук) без такого навчання. Зараз, на жаль, захищається багато людей, які не мають якісної освіти зі спеціальності (наприклад, аспіранти з непедагогічних спеціальностей з освітою педагогічного інституту, та й в університетах не завжди викладається “сучасна” наука). Зараз ці аспіранти або здобувачі у процесі роботи над дисертацією вивчають лише маленьку діляночку зі своєї спеціальності, і самостійно підвищити свій рівень освіти зі спеціальності в цілому їм часто складно.

Я не впевнена у необхідності корпоративної солідарності наукової спільноти в цілому. Наука – це боротьба ідей і думок. Звичайно, потрібні певні спільні дії, на кшталт захисту трудових прав науковців або доведення суспільству необхідності розвитку (і фінансування) науки. Нині така солідарність якраз існує, коли наукова спільнота успішно опирається будь-яким запозиченням західного досвіду, наприклад, чесних конкурсів з залученням зарубіжних експертів.

Не дуже зрозуміло, що таке “советськість”. Може, якраз та сама корпоративна солідарність науковців, які не хочуть долучатися до світової науки?

Хочу відзначити одну важливу відмінність “советської” науки від науки в розвинених країнах. Наука у Радянському Союзі і нині у нас побудована навколо адміністративної піраміди – тобто, переважно навколо вертикальних зв’язків між науковцями. Західна наука побудована в основному на системі горизонтальних зв’язків – тобто функціонує здебільшого не як адміністративна система, а як наукова спільнота. Адміністративна система є, але вона виконує допоміжні, а не керівні функції. Звичайно, і у цій науковій спільноті є певні оцінки та рейтинги, проте вони практично не залежать від посад і звань.

Моя пропозиція для всіх, хто бажає змін у нашій науці – розвивати такі горизонтальні зв’язки і будувати “мережеву” наукову спільноту і в Україні, і в світі. Створювати веб-сайти, де розміщувати розвідки. Публікувати свої дослідження в світових журналах та на препринтних серверах. Вчити англійську. Організовувати наукові, а не “адміністративні” конференції та брати у них участь.

Цікаво, що навіть системи оцінювання наукової діяльності різні. Всі наші ВАКи та комісії з наукових програм та грантів оцінюють перш за все “включеність” до наявної науково-адміністративної піраміди, а західні критерії (не дуже досконалі, але кращих не придумали), всі ці імпаکت-фактори з індексами цитування – кількість та якість горизонтальних зв’язків у науковій спільноті.

Можна запропонувати цілу купу організаційних реформ з метою “зміни основ”, але напевно це конструктивно. Будь-які реформи треба починати з розуміння цілей організації наукової діяльності в конкретній країні. На мій погляд, справжня основна функція нашої науки сьогодні – престижно-репутаційна. Демонстрація “просунутости” країни – у нас теж є наука, разом з розмовами про інноваційний потенціал. Держава у даному випадку фінансує та реально вимагає виконання лише цієї репутаційної функції науки. Я зовсім не іронізую – виконання цієї функції теж потрібне. При цьому у нас втрачений важливий елемент радянської системи, коли адміністративними засобами вимагалась та контролювалась розробка певних визначених наукових та технологічних продуктів. Тут додається і підкріплення престижу наукових ступенів чиновників – так само, як і в “орденах святого Станіслава” та інших “людинах року” – до списку включається певна кількість справді заслужених людей, щоб вони поділилися своєю репутацією з тими, хто бажає заплатити за це гроші чи надати якісь переваги.

Є ще експертно-легітимізаційна функція – наприклад, експертизи про можливість будівництва у заповідниках та в історичних зонах. Для виконання цих функцій ми маємо чудову організацію. При цьому більшість вчених “внизу піраміди” має можливість вільно займатися наукою (в межах наданого фінансування). Нічого незвичайного в такій системі немає – й до радянських часів наука розвивалась “при монархах” та ентузіястами. У

нинішніх умовах я абсолютно не закликаю все поламати – наразі система цілком придатна, і відповідає справжнім запотребуванням суспільства. З непередуманих реформ може вийти щось на зразок болонської системи у вищій освіті, яка жодного відношення ні до якості освіти, ні до його підвищення не має. Багато з пропонувананих реформ науки призведуть лише до аналогічного збільшення звітності та бюрократизації. В результаті таких реформ ми можемо досягти лише того, що ті ентузіясти науки, які сьогодні знайшли якісь ніші для роботи у нашій системі, втратять ці можливості. Будь-які справжні зміни можливі лише за умови широкої особистої інтеграції науковців до світової наукової спільноти та розвитку горизонтальних зв'язків у цій спільноті – ні держава, ні академії за нас цього не зроблять.

Інноваційний потенціал – річ складна, силами самих науковців тут мало що вдієш небагато. Як на мене, в наших умовах необхідно домагатися принаймні адекватного та чесного виконання наукою освітніх та експертних функцій. Саме для цього і потрібні справжня наукова кваліфікація та участь у світовій науковій спільноті.

Мої думки щодо організації науки базуються на багаторічному читанні світової преси з цієї тематики, зокрема, видань різних “наукових спільнот”; дискусіях з нашими західними та східними колегами та на практичному досвіді. На жаль, я ніколи не збирала структуровані посилання на джерела з цього питання.

Успіхи нашої наукової групи (відділ прикладних досліджень Інституту математики НАНУ плюс “члени-кореспонденти” цієї групи в різних містах та країнах) у побудові горизонтальних зв'язків та інтеграції до світової наукової спільноти можна побачити на першій сторінці пошукової системи Google (серед декількох мільйонів сайтів), якщо набрати “conference mathematical physics”, та далі за відповідним посиланням. Справжній (безкоштовний) рейтинг сторінки у Google також вимірює горизонтальні зв'язки – зокрема, кількість посилань на сайт. Ніякого спеціального бюджетного фінансування ми не маємо.

М. Михайлов

De jure

Відповідно до Положення про ВАК України, “Вища атестаційна комісія України (ВАК України) є центральним органом виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України. ВАК України реалізовує державну політику у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, присудження наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника.” (<http://www.vak.org.ua/docs//maininfo/lawfacts/vakrstatute.doc>). Серед переліку завдань (пункт 3 зазначеного Положення) немає завдань, які без-

посередньо стосуються якості наукових досліджень. Разом з тим, частина завдань мають стосунок до утримання єдиного рівня якості дисертаційних досліджень та єдиних умов присудження наукових ступенів.

De facto

Як людина, яка в цей самий час проходить через процедури захисту докторської дисертації, можу стверджувати, що питання якості мого дослідження було піднято в межах чинних Таківських процедур під час:

1) оприлюднення монографії за темою дисертації; ВАК потребує оприлюднених рецензій на монографію, що також стосується певного інтересу до оцінки якості дослідження; але:

- a) дисертація, яка має відповідати вимогам ВАК (в т.ч. щодо максимальної кількості знаків, обов'язкових для описання пунктів тощо) є слабшим і формальнішим текстом, де найсильніші положення як правило притлумлені, описані “офіційними виразами”;
- b) захист оприлюдненого тексту монографії майже неможливий; захистові підлягає формалізований текст дисертації;
- c) фактично, чинні процедури в певних аспектах змушують цікаві/якісні дослідження описувати неадекватними засобами, що приховують якість досліджень;

2) оприлюднення певних аспектів дисертаційного дослідження у вигляді статей; в цьому є раціональне зерно, яке знищено впровадженими ВАКівськими процедурами:

- a) чомусь встановлено п'ятирічний період, впродовж якого неможливо кандидатів наук захищати докторську дисертацію (раціональних пояснень цьому приписові я не бачу);
- b) чомусь ВАК вимагає, аби теми кандидатської і докторської дисертації не поєднувалися; в дисертації та у висновках різних інстанцій цей момент неодноразово підкреслюється;
- c) чомусь встановлено бар'єр у 20 публікацій у “фахових журналах”, фаховість яких має бути визнана ВАКом; причім, критерій фаховості — кількість докторів у редакційних колегіях журналів; для багатьох журналів видрук аспірантських/докторантських статей є головним джерелом фінансування; за моїми приблизними підрахунками на видрук необхідної кількості статей аспірант витрачає від 600 до 1200 грн., докторант – від 4000 до 8000 грн.;
- d) необхідність публікувати статті у великій кількості вимагає від аспірантів/докторантів применшувати вимоги до власних текстів; така практика привчає дослідників до невибагливості до себе, до власних текстів;
- e) іноземні публікації вітаються, але як додатковий чинник;

3) перед-захист, тобто презентація дисертаційного дослідження перед колегами на кафедрі/у відділі; як правило, саме тут відбувається справжня

дискусія і оцінювання якості; щоправда, це оцінювання не підтримано чинними процедурами і залежить від політики катедри/завідувача катедри;

4) експертиза дисертації перед прийняттям її Радою до захисту; чинні критерії обмежують можливість експертизи відсіювати слабкі дисертації; критерії оцінки – формальні (відповідність автореферату дисертації, правильність подачі інформації у Вступі тощо).

Тож, фактично, ВАК не встановлює процедур, орієнтованих на оцінку якості дослідження.

Слід зазначити, що стратегія ВАКу великою мірою виходить з намагання призупинити потік слабких дисертацій, набуття наукових ступенів “не тими” науковцями. Однак це збігається зі зрозумілою – прихованою – стратегією контролювати поле наукової діяльності на рівні кадрів, інформаційного обміну та тем досліджень. Яким чином це відповідає державній політиці у сфері науки важко зрозуміти.

Альтернативи:

1) Часткові реформи:

- a) зберегти ВАК як установу, що відслідковує прозорість процесу захисту дисертацій в університетах/інститутах НАНУ (модель британської Quality Assessment Agency); однак реалії такі, що навіть за реформи ВАК, він матиме тенденцію посилювати власні контрольні функції за кадрами, темами та інформаційними потоками;
- b) скасувати ВАК, передавши повноваження присудження наукових ступенів університетам; однак це одразу перетворить університетський істеблїшмент на необмежених контролерів присудження ступенів;
- c) в обох попередніх випадках чинна корупція та ірраціональність системи оцінки досліджень та набуття наукових ступенів не будуть подолані.

2) Повна зміна ситуації:

- a) спростити систему присудження наукового ступеня, залишивши тільки докторський рівень;
- b) позбутися практики наявності державних пільг “остепененним” вченим; заробітна платня і т.п. мають узгоджуватись між доктором і університетом/інститутом;
- c) залишити доцентство і професорство на розсуд університетів;
- d) супроводжувати реформу ВАКу реформою НАНУ та системи вищої освіти.

Щодо другого питання, я досить скептичний щодо швидких змін у цій сфері. Чинна корпоративна солідарність наукової спільноти протистоїть реформам освіти і науки. Справжні системні реформи вимагатимуть суттєвих змін і порушення чинного балансу, зачіпатимуть інтереси багатьох генералів української науки.

Зміна чинної корпоративної солідарності науковців потребує:

- зацікавленості (у першу чергу фінансової) інститутів/університетів у наявності серед їхніх працівників науковців справжньої наукової кваліфікації;

- активізації і підтримки “точок зростання”; слід застосовувати та поширювати досвід і практики наявних наукових спільнот, що зорієнтовані на “справжню освіту” та “справжнє дослідження” (у філософії це філософські товариства: Кантівське, феноменологічне, дослідників модерної філософії тощо), міждисциплінарні часопису штибу «Українського гуманітарного огляду» чи колишньої “Політичної думки”);

- діяльності сильних фахових часописів із “справжніми редколегіями” та процедурою анонімного перегляду поданих статей; такі журнали мають отримати підтримку держави на п’ять років для того, аби забезпечити ритм обміну науковою інформацією та перекладу цієї інформації англійською мовою для уведення дослідницьких продуктів українських науковців до міжнародного науково-інформаційного обміну;

- університетські Ради з захисту на дві третини мають складатися з іноземних колег (як із Заходу, так і зі Сходу);

- допуск до захисту докторської – наявність одної публікації з основними положеннями дисертації у журналі, що входить до першої міжнародної п’ятірки фахових журналів у певній дисципліні;

- з часом, коли запрацює нормальний обмін інформацією, увести критерій цитування статей докторанта;

- зміна держфінансування науки на суцільно проєктній основі; фінансуватися мають не підрозділи, а проєкти (аж до того, що один студент/один докторант – це окремий проєкт, який виконується університетом).

Етичні питання в науковій спільноті завжди будуть проблемними. Як це не прикро мені особисто, на цьому етапі я намагався б не створювати будь-яких офіційних етичних рад, які дуже швидко перетворюються на елементи бюрократичного кадрового відбору. У найкращому випадку науковці з “точок зростання” мають поширювати відомості про неетичні вчинки науковців та невдалі рішення державців щодо науки через ЗМІ. Випадок, коли плагіатор-науковець має серед журналістів образ взірця моральності, мусять стати неможливим.

Окремий аспект функціонування наукової спільноти – підтримка раціоналізації та модернізації суспільства. Робота з державцями та “загальним населенням” має бути включена до місії науковців. Щеплення критичного раціоналізму українській сучасній культурі, підтримка модернізації суспільства є чи не найпершою вимогою до науковців. Це є той товар, який ми можемо запропонувати суспільству в обмін на бюджетні витрати.

Чи може постсоветська наука позбутися советськості? Я вважаю, що саме формулювання є не просто некоректним, а симптоматичним для сучасної української культури. Українство є співавтором радянської цивілізації. Зараз є надзвичайно сильною тенденція приховувати радянськість

України в географії, мові та ідеології. Як і будь-яке витіснення, це призведе до сильних “невротичних” зривів в культурі, що можуть привести до знищення цілісності культури загалом.

Зважаючи на зазначене, формулюю для себе питання так: чи може сучасна українська наука позбутися практик і традицій радянської науки.

На мою думку, радянські “пережитки” – аж ніяк не є головною проблемою української науки. Там, де інструменти самоконтролю наукової спільноти відійшли від радянських формальних стандартів, ми маємо гірший стан, ніж там, де цих стандартів дотримуються. Сучасна українська спільнота науковців занижує рівень, на якому можна досягти певних консенсусів.

Стратегія оновлення науки має брати до уваги не так вади радянської науки, як сучасні причини та підстави дисфункцій наукової спільноти.

Що ж стосується радянських пережитків, то вони існуватимуть, доки існуватимуть наукові установи, створені в Радянському Союзі. Сама логіка Академії наук, чинної структури університету і школи, диктують і певні “радянські практики”. В нових фінансових та політичних умовах, ці практики мають геть інші, нерадянські завдання і результати.

Ортуїн Грацій Молодший

1. Питання про Вищу атестаційну комісію сформульовано в даному разі не зовсім коректно. Ця інституція є необхідною частиною «наукового процесу», контрольний орган необхідний для позірною підкреслення «якості», без цієї установи не присуджуються наукові ступені. Насправді, чи ця установа існуватиме, чи ні, ситуація з наукою й науковими кадрами в Україні наразі не зміниться. Із низових ланок до найвищих сфер набуття наукових ступенів уже давно в своїй основі є явищем корупційним, і, якщо Ви хочете захиститися, Вам не обов'язково (та чи й треба) писати якісну роботу. Вам потрібні гроші, зв'язки або часто просте нахабство й набридливість.

Вимоги ВАКу втішні для бюрократів виконуються теж на позір. Монографії на докторські дисертації видаються накладом 10–15 примірників при заявлених 300–500. Фахові видання в своїй основі – свідчення кричущої некомпетентності авторів та редакторів, вони не обговорюються й не поширюються, підставою для надрукування там переважно є внесені кошти. Відгуки на автореферати не незалежна, а замовлена функція. Історичні факультети, наприклад, давно перетворилися на родинні осередки, по їхньому складу можна малювати схеми генеалогічних та корупційних зв'язків.

Вища атестаційна комісія лише частина системи, й наявність чи відсутність одного із складників тієї системи не нищить самої її істоти. Першим правилом відхилення дисертації є те, що здобувач не навчався в аспірантурі (докторантурі), а не наукова вартість роботи.

Щоб змінити цю систему треба провести істотне реформування усіх галузей та усіх спецрад, кількість яких варто скоротити. Звільнити з університетів та академічних установ усіх пенсіонерів, й, насамперед, захищених за облудним фахом «Історія КПСС»; перевірити відповідність нормам того ж ВАКУ дисертацій, захищених посадовими особами; скасувати поняття «фахового» видання; посилити кримінальну відповідальність за корупційні дії у захисті дисертацій особливо щодо сприяння родичам та начальству. Перевірити наявність у провідних бібліотеках (у тому числі й обласних) монографій численних докторів, а за їх відсутності порушити питання про скасування постанов ВАК про присвоєння наукового ступеня тій чи іншій особі. Запровадити вимір цитованности наукових робіт, що слугував би одним з критеріїв якості. Визнати рецензії за повноцінні публікації. Посилити контроль за навчанням в аспірантурі з вивченням кількох іноземних мов, спеціальних предметів, філософських дисциплін, сприяти розширенню кола консультування здобувача. Збільшити термін навчання в аспірантурі до п'яти років. Збільшити кількість незалежних, анонімних рецензентів дисертаційних робіт. І головне: основою для захисту має бути не кількість публікацій і навіть не документ про закінчення аспірантури чи докторантури, а дослідницький текст.

Українські реалії такі, що за надто очевидної слабкості громадських установ посилення державного контролю в цій галузі видається першим кроком до поліпшення ситуації. Чи здатна наша держава на такі дії? Чи не призведуть вони до ще гірших наслідків, до незадоволень й ще більшого поширення корупції? Тим більше, що деградація наукової сфери та наукового ступеню вже відбулася...

Найкраща відповідь на поставлене питання: Усе гаразд і якість наукової продукції висока. Я теж частина цієї системи, я визнаю її згубність, але вона мене влаштовує. Профанація ж легша за науку. Хочеш робити якісно – роби на здоров'я, але будь обережним щодо останнього – це надто шкідливо.

2. Корпоративна солідарність нашої наукової спільноти уже значною мірою створена – щоправда, не на основі пошуку істини чи наукової творчості, і навіть не на основі ідеологічних постулатів. Хоча риси ідеологій у ній знайти можна. Та головна її концепція – залежність від держави та бюджетного фінансування. Відсутність автономії вищих навчальних закладів, належної кількості незалежних вітчизняних фондів для сприяння науці, приватних ініціатив, якісних дискусійних видань – усе це наслідок замкненості наукової сфери й невідкритість її до інновацій, відсутність конкуренції, схоластичність стилю та мислення, де задекларований новітній підхід не базований на належній методологічній базі. Науковець, член спеціалізованої вченої ради, постає тут насамперед як чиновник-бюрократ з мізером зарплатні й широким полем безкарних зловживань. Корупція у державних установах України – звична риса їхньої праці й основна стаття прибутків. У корумпованій державі – корумпована схема здобуття

наукових ступенів не є чимось винятковим, власне ця ж держава визнає цей ступінь й за нього доплачує. Скорочення обсягів корумпованості в державі – скорочення корупції в науковій та освітній сферах.

Корпоративність науковців у даному разі захищає не наукові інтереси, а їхні власні. Допомога одне одному у здобутті наукових ступенів, влаштування на роботу своїх людей, покарання непокірних самостійних науковців – ось деякі з функцій цієї спільноти. Це середньовічний цех зі своїми майстрами й підмайстерками, із заборонами на нововведення, з ініціацією із банкетом після виробленого «шедевра» й нещадним переслідуванням «партачів». Розвиток раціонального виробництва загальмовано. Ця спільнота йде своєю дорогою з часів тоталітаризму, вона не зможе бути іншою й плодить собі подібних, а то й гірших за себе. Мусиш пристосовуватися.

3. Постсоветська наука позбутися советськості не зможе. Що значить советськість? Зашорене знання, неробство, слідування догмам, висока зарплатня і соціальний статус для науковців, заідеологізованість. Визначте термін советськості, що власне треба долати і яким чином? Та й хто зможе його визначити? Зміна тематик не означає зміни мислення й ставлення до наукової роботи. Переконаний, у відповідях на це питання, як і у статті (невідь чого надрукованій у Бюлетені ВАК¹) ми натрапимо не на розуміння ситуації, а на заклик рівнятися на кращі приклади. Знайомі заклики. Не все було так погано. Існував посилений контроль за науковою продукцією, захиститися було проблематично й захист дисертації сприймали як визначну подію. Над наукою тяжіли ідеологічний контроль, цензура, недозволеність окремих тем, авторів, цитат. Але кількість наукоподібних імітацій була значно меншою.

Свобода має бути необхідністю, а ретельність її запорукою. Ні усвідомлення необхідності, ні ретельних зусиль щодо визволення від «советськості» в українській науковій сфері майже не було. Окремі яскраві винятки з'явилися переважно завдяки закордонним стипендіям. Що б ми без них робили?

То де советськість, де дискусія що це таке, й чому постсоветська наука ще й досі є советською за суттю, що змінилося? Люди все ті ж, та й не з найкращих. Єдина моя відмінність – я не знаю всього «Інтернаціоналу», лише перший куплет, звичайно ж російською. Багато хто й того не знає.

Forum

We asked the participants in our forum to answer the following questions: “To what degree does Ukraine’s Higher Certification Commission (VAK) carry out the function of quality control over scholarly production, and what are some possible alternatives

¹Бондар С.В. Дисертаційні історико-філософські студії духовної культури України XI – XV ст.: наука чи імітація? // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. 2006. № 5. С. 5 – 10.

to this commission? Is the creation (restoration) of corporate solidarity of the scholarly community possible, and, if so, under what conditions? Can post-Soviet scholarship rid itself of Sovietness?

All the authors who responded to these questions are critical of the state of humanities scholarship in Ukraine, but they assess the Soviet legacy differently and propose various ways to ameliorate the situation. Ihor Mykhailyn (Kharkiv University) believes that, despite everything, the VAK is still a factor in curbing unprofessionalism. He attributes the commission's inability to fulfill this function in a full-fledged manner to the general state of Ukrainian society (education and scholarship being a mirror of society). Leonid Zashkilniak (Lviv University) writes about the ease of overcoming the formal restrictions and regulations introduced by the VAK. At the same time he emphasizes the potentially even more disastrous consequences of instituting mechanistic reforms that would be introduced following the abolition of this institute, as well as the importance of the scholarly community's acceptance of the internal principles of ethics and responsibility. A similar opinion is voiced by Anatolii Kruhlov (University of Chernivtsi), who believes that abolishing the VAK would only exacerbate the systemic illness that afflicts the scholarly community. Ruslan Pyrih (Institute of History, National Academy of Sciences) is in favor of creating nationwide centers for coordinating topics for dissertation research. Pavlo Kutuiev (Kyiv Mohyla Academy) proposes making the VAK a subdivision of the Ministry of Education and reforming the specialized scholarly councils. Viktor Yakunin (Dnipropetrovsk University) suggests that the system of granting scholarly degrees should be separated as much as possible from the state (simultaneously reaffirming the state's duty to provide funding). In addition, the system should be decentralized to the maximum extent possible by granting regional centers responsibility for awarding scholarly degrees. Vsevolod Rechytsky (National Juridical Academy of Ukraine, Kharkiv) sharply criticizes the formalized requirements of the VAK, which all but prevent the defense of truly creative and innovative works, but he does not propose any alternatives. Oleh Zhurba (Dnipropetrovsk University) is critical of the practice of so-called "specialist" publications as designated by the VAK and discusses the need to gradually form corporate solidarity among scholars.

The majority of the forum participants have differing views on the question of the Soviet legacy, which fully justify the deliberately provocative way that the editorial board of *Ukraina Moderna* formulated this question. An anonymous participant in the discussion, who sent his responses under the pseudonym "M. Mykhailov," states that Ukraine is a co-creator of the Soviet civilization, a fact that people today are trying to conceal. In his opinion, there is a worse situation in those sectors where the instruments of scholarly self-control have departed from formal Soviet-era standards than where these standards are being upheld. Stressing the heterogeneity of the Soviet experience and traditions, the forum participants view the prospects for Ukrainian humanities scholarship in the consistent expansion of contacts with the international scholarly community and the movement toward the creation of a critical mass of scholars who are prepared to launch coordinated actions aimed at improving the situation.